

איתותים

כתב עת סטודנטיאלי לפילוסופיה, לכלכלה ולמדע המדינה

ינואר 2023, טבת התשפ"ג | גליון 2

איתותים

כתב עת סטודנטיאלי לפילוסופיה, לכלכלה ולמדעי המדינה

מערכת כתב העת

ערכת ראשית

ניצן מכליס

ראשת צוות עריכה

פאני ליובין

ראש צוות מנהלה

אביה ליברמן

עורכים

רננה בלולו

דוד שמיר

שרון לוי

עומרי בן אבי

רוי פלח

גזבר

אבידן קרסנה

רכז אתר

שניאור שפרינצין

רכז דיגיטל

רוי פלח

עיצוב כריכה ולוגו

מיתר לובוצקי

תודות

ראשית, ברצוננו להודות לראש תכנית פכ"מ באוניברסיטה העברית, ד"ר איתי ניסן רוזן על הליווי והסיוע בהקמת כתב העת ובהפקת הגיליון.

תודות רבות למרכז ברגמן לעיון פילוסופי, תמיכתם הנדיבה אפשרה להוציא לאור את הגיליון, הן במהדורה דיגיטלית והן במהדורה מודפסת. אנו מודים ושמחים על השותפות בהפקת הפרויקט.

צוות העורכים המוכשר שלנו עבד בנחישות על עריכת המאמרים הרבים לקראת השקת הגיליון. השקעתם המקצועית ניכרת בכל מאמר המופיע לפניכם. בנוסף, אנו מודים לצוות המנהלה שניהל ביד רמה את בניית התשתית הלוגיסטית להוצאת גיליון זה, מגיוס תקציב ועד עיצוב העטיפה.

לבסוף, כבוד לנו להודות לכותבים ולכותבות, שעמלו רבות על מנת לעבד את רעיונותיהם לכדי מאמרים ראויים לפרסום, ולכלל הסטודנטים והסטודנטיות שהגישו מאמרים לגיליון. על אף שלא כל מאמר שהוגש התקבל, נהננו לקרוא את כלל הטקסטים, ולהיחשף לרעיונותיכם היפים.

תוכן עניינים

מאמר מערכת מערכת כתב העת	7
מאמר אורח יהדוקרטיה? קריאה ביקורתית בקווי היסוד של ממשלת נתניהו השישית ד"ר גייל טלשיר	11
צדק (עיוור) תרדוף? בחינה אינטרדיסציפלינרית של אתגר האפליה שמאחורי מסך הבערות ערן יוגב	39
משווה ומעלה: תחרויות ספורט כמקרה בוחן ליתרונותיה של חברה שוויונית תומר עתיר	51
על אפליה בין אפלויות: חקירה פילוסופית של שורשי האפליה הסטטיסטית דרך "הרהורים בשאלה היהודית" של סארטר יונתן מאיר	65
אני לא שיקול מוסרי: המתח בין תועלתנות למוסר זולתני אביה שרון	77
ראיון דמוקרטיה למתקדמים: ראיון עם עו"ד לינור דויטש, מנכ"לית לובי 99 פאני ליובין וקרן קולניק	91

מאמר מערכת

“החירות מובילה את העם” (La Liberté guidant le peuple), ציורו של הצייר הצרפתי אז'ן דלקרואה, הוא אחד מהסמלים המזוהים ביותר עם המהפכה הצרפתית. במרכז הציור דמות אישה המייצגת את החירות, מאחוריה המון חמוש, המורכב מאזרחים ממעמדות ומגילאים שונים, ולרגליה שרועות גופות. בתודעה הקולקטיבית השתרש הציור כסמל למאבק לצדק. למעשה, הציור מתאר את מהפכת יולי 1830, מהפכה שהייתה מנוגדת לרוח המהפכה הצרפתית של 1789 והחזירה את צרפת לשלטון מלוכני.

כך, במקום ייצוג חד-מימדי של מהפכה, ביקש דלקרואה דווקא להציג את המורכבות שבה. לצד הגבורה והניצחון נוכחים הפחד והכיליון. לצד הבורגנים עומדים כתף אל כתף בני מעמד הפועלים שלא זכו לעמוד לצידם בעת כינון השלטון החדש. השגיאה הנפוצה לגבי “החירות מובילה את העם” היא על כן כפולה – לא רק שהציור מתאר מהפכה מנוגדת למהפכה הצרפתית, בבסיסו גם תיאור של המאבקים שבשאיפה לחברה צודקת ולא רק ההירואיות שבה. ציורו של דלקרואה מראה לנו שצדק של אחד הוא לא בהכרח צדק של אחר.

כמאתיים שנה לאחר מכן, המאבק הרעיוני בין תפיסות שונות של צדק נותר בקדמת הבמה הציבורית, והדיון הער בנושא זה ממשיך להעסיק הוגים ומנהיגים חברתיים.

מרבית המאמרים בגיליון זה נוגעים מזוויות שונות בתפיסות של צדק ובהשלכותיהן הנורמטיביות והפרקטיות. מאמרו של **ערן**

יוגב, הפותח את הגיליון, בוחן את תיאוריית הצדק של רולס לאור הנטייה האנושית להפלות. גם **תומר עתיר** נשען על תפיסתו של רולס, בטענתו המקורית למען שוויון חברתי וכלכלי בענף הספורט הנובעות מבחינתו את עולם הספורט כמיקרוקוסמוס של החברה האנושית. מאמרו של **יונתן מאיו** ממשיך את הדיון באפליה ובשוויון, ומציע ביקורת היסטורית מרתקת כנגד ההבחנה המקובלת בין אפליה סטטיסטית לאפליה מבוססת טעמים. לבסוף, **אביה שרון** מסית את העיסוק בצדק אל עבר תיאוריות מוסריות, ובפרט למתח הקיים בין התיאוריה התועלתנית לאופיו הזולתני של המוסר.

בנוסף, אנו גאים להציג את מאמרה של **ד"ר גייל טלשיר**, מאמר הרואה אור לראשונה בכתב העת איתותים ומנתח את ההסכמים הקואליציוניים של ממשלת ישראל השלושים ושבע אשר נחתמו לפני שבועות ספורים.

בסוף הגיליון, תמצאו ראיון עומק עם **עו"ד לינור דויטש**, מנכ"לית לובינג, בהובלתן של **פאני ליובין וקרן קולניק**. ראיון זה בוחן באופן ביקורתי את יישום המאבק למען צדק חברתי בלובי הציבורי המוביל בישראל.

אנו, צוות המערכת, גאים מאוד בתוצרים המוצגים בעמודים אלו, ובתהליך הכתיבה והעריכה האינטנסיבי העומד מאחוריהם. בהזדמנות זו, אנו מזמינים אתכם, סטודנטים וסטודנטיות לפכ"מ להגיש מאמרים לגיליון הבא העתיד להתפרסם במאי 2023.

מאמר אורח | יהדוקרטיה? קריאה ביקורתית בקווי היסוד של ממשלת נתניהו השישית

ד"ר גייל טלשיר

ד"ר גייל טלשיר היא מרצה בכירה בחוג למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. בעלת דוקטורט מאוניברסיטת אוקספורד בנושא האידיאולוגיה של מפלגות הירוקות באירופה. יזמה והובילה כעשור את תכנית הבכירים בשירות המדינה לתואר שני במדיניות ציבורית ועמדה בראש תכנית הנשיא למובילות אקדמית יחד עם פרופ' ישראל כ"ץ. היא חוקרת את משבר הלגיטימציה של הדמוקרטיה ואת המערכת המפלגתית והחברה האזרחית בישראל בכלים של ניתוח אידיאולוגי. בשנתיים האחרונות פרסמה שני קבצי מחקר - אחד על האקדמיה - מגדלור או מגדל שן? והשני על משילות נגד דמוקרטיה? ספרה החדש, עידן נתניהו, מנתח את התמורות האידיאולוגיות והשינויים המבניים בעשור האחרון ויראה אור ב-2023 בניו-יורק. היא הייתה חוקרת-אורחת באוניברסיטת UCLA לשנת 2022.

(1) מבוא

בקווי היסוד ובהסכמים הקואליציוניים של ממשלת נתניהו השישית המילה 'דמוקרטיה' לא מוזכרת כלל. המונח 'יהודית' - על שלל הטיותיה - זהות יהודית, עוצמה יהודית, מורשת, מסורת, תנ"ך, לימוד התורה, ציונות ועוד ועוד - מוזכרות עשרות

רבות של פעמים. האחרונה - ציונות - אף מועלית לדרגת ערך עליון בהסכמים עם הציונות הדתית: "הצדדים מסכימים כי תוך 30 יום מיום הקמתה, הממשלה תקבל החלטה בה יקבע כי הציונות כהגדרתה היסודית - תהיה ערך ראשון במעלה, מנחה ובעלת משקל מכריע בעיצוב מדיניות והמינהל הציבורי, מדיניות הפנים והחוץ, החקיקה והפעולות של המדינה וכלל יחידותיה ומוסדותיה" (סעיף 81). מ"ישראל יהודית ודמוקרטית" נשארה, בקווי היסוד של הממשלה, מדינה יהודית בלבד. הציונות כערך עליון, בעיני הממשלה הנכנסת, מכפיפיה כל ערך אחר אליה וקובעת סדרי ממשל. ציונות זו, מזוהה באופן מובהק בקווי היסוד עם התיישבות יהודית. הסעיף הראשון בקווי היסוד של הממשלה קובע: "לעם היהודי זכות בלעדית ובלתי ניתנת לערעור על כל מרחבי ארץ ישראל. הממשלה תקדם ותפתח את ההתיישבות בכל חלקי ארץ ישראל בגליל, בנגב, בגולן וביהודה ושומרון". כלומר, הממשלה מזהה באופן מוחלט את הציונות עם התיישבות יהודית ואת היהדות - כדת. אולי, ישיח המשיח לפי תומו, זה אך צפוי בהסכמים קואליציוניים ששם החותמות עם הליכוד הן הציונות הדתית, התאחדות הספרדים העולמית שומרי התורה, יהדות התורה, אגודת ישראל ועוצמה יהודית. אולי, יהרהר המהרהר, אין זה אלא שדמוקרטיה של המדינה כבר הוסדרה בחוקי היסוד בעבר ואין לנו עתה אלא להעמיק את זהותה היהודית.

מאמר זה מבקש לקרוא בקווי היסוד של הקואליציה השישית של נתניהו קריאה ביקורתית ולטעון טענה מרכזית: הקרב כנגד הדמוקרטיה הישראלית הוא בליבו של מסמך קווי היסוד. זהו מסמך ההופך את ישראל ממדינה יהודית ודמוקרטית

ליהודוקרטיה: שלטון העם היהודי ותו לא. הרציונל, רזה ככל שיהיה המסמך, אינו נשען כלל על טיעונים אוניברסליים, אלא על תפיסה פרטיקולריסטית גרידא המזהה את הנרטיב היהודי כסיפור ייחודי ובלעדי של קשר בין העם היהודי לארצו - כל ארץ ישראל מהירדן עד הים - דרך תורת ישראל. בכך היא פורמת את ההסכמות העקרוניות והמכנה המשותף הרחב שהועמק מהכרזת המדינה בדבר היות ישראל מדינת הלאום של העם היהודי ובה שיוויון אזרחי גמור ללא הבדל דת גזע ומין לכל אזרחיה. ודוק: רוב הציבור שהצביע לימין - המזרחים המסורתיים בפריפריה הכלכלית-גיאוגרפית, עולי בריה"מ לשעבר, הדתיים-הלאומיים (בנפרד מהמפלגה שחטפה את השם "ציונות דתית") והימין הליברלי - אותו ציבור החוסה תחת "המחנה הלאומי" (במרכאות, כיון שהמרכז והשמאל הישראלי-ציוני אינו פחות לאומי) שותף להסכמות העקרוניות של ישראל כיהודית ודמוקרטית. המאבק על הנרטיב הלאומי המגולם בקווי היסוד של ממשלת נתניהו השישית אינו בין שני צדדים שווים - ימין ומרכז-שמאל, יהודים וישראלים - שני הגושים שקיבלו כמעט אותו מספר קולות בקלפי (ותורגמו לבסוף לרוב מוצק של ממשלת ימין על מלא) אלא בין אליטה קיצונית שמרנית-לאומנית-אמונית ובין רוב ציבור הישראלים במדינה: ימין, מרכז ושמאל, יהודים וערבים, מסורתיים וחילונים.

נאמר מיד: ממשלות דמוקרטיות נבחרות על מנת לייצג ולמשול. ממשלת נתניהו השישית נבחרה, בלי להסתיר את השקפת עולמה, והיא בעלת רוב של 64 ח"כים בכנסת ישראל ה-25. כלי העבודה של משילות היא מדיניות - תכנון וביצוע. אלא שבקווי היסוד הקואליציוניים ניתן להבחין, הרבה מעבר לשאלת

המדיניות והתפקידים, שהם מרכיביו של כל הסכם קואליציוני - בשתי רמות נוספות: שינויים בכללי המשחק הדמוקרטיים, ושינויים המובילים משלטון דמוקרטי לשלטון רובני אנטי-ליברלי ולא-דמוקרטי. במילים אחרות: שינויים ממשליים ושינויים משטריים. את הבטחת השינויים מנסחים קווי היסוד של הממשלה באופן מינימליסטי משהו: צעדים "להשבת האיזון הראוי בין הרשות המחוקקת, הרשות המבצעת והרשות השופטת". (סיעת הליכוד וסיעת הציונות הדתית, 2022, נספח א', קווי יסוד). ההצגה העצמית של מה שהמפלגות המרכיבות את הקואליציה ניהלו עליו קמפיין בחירות שלם - בין הרס מערכת המשפט, ריסטארט שלה או החלפתה - בוחר המסמך המכונן להציג כשמרנות: "השבת האיזון הראוי" כלומר הסגת השינויים אחור כדי להחזיר עטרה ליושנה. אך האם אלה שינויים ממשליים - או אולי משטריים? האם הם ממשליים מעיקרם ומשטריים רק במצטבר, או מראש מגוייסים לשינוי משטרי בישראל? המאמר יתחקה אחר שלושה רבדים: ניתוח המאבק על הנרטיב "יהודית ודמוקרטית", ראשית דרך הבנת המהות היהודית, לפי קווי היסוד, ושנית דרך פענוח המארג המוסדי שתחת משפט ומשילות. לבסוף, דיון בשאלה ישראל 2023: דמוקרטיה ליברלית, דמוקרטיה איליברלית או יהודוקרטיה - שלטון הרוב היהודי ותו לא.

(2) מעצמות ממלכתית לפי משפט העמים לאמונה דתית וסיפוח

דה-פקטו של כל ארץ ישראל

בארץ-ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי

תרבות לאומיים וכלל-אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי. לאחר שהוגלה העם מארצו בכוח הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פזוריו, ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית. מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהיאחז במולדתם העתיקה; ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים, וחלוצים, מעפילים ומגנים הפריחו שממות, החיו שפתם העברית, בנו כפרים וערים, והקימו ישוב גדל והולך השליט על משקו ותרבותו, שוחר שלום ומגן על עצמו, מביא ברכת הקדמה לכל תושבי הארץ ונושא נפשו לעצמאות ממלכתית. (מגילת העצמאות, 1948)

הפסקה הפותחת של הכרזת העצמאות בנויה על רעיון העם בארצו שיעודו חיי קוממיות ממלכתית ומימושה חירות מדינית. אלפי שנים של קיום יהודי בצורות קהילתיות שונות וכמיעוט דתי בארצות שונות מזוקקות לייעוד מרכזי: עצמאות מדינית. כזו הייתה לעם היהודי בארצו בעבר פעמיים בלבד ולתקופות קצרות - בתקופת הממלכה המאוחדת של דוד ושלמה (לפני כן התקיימה כשבטים ואחרי כן בשתי ממלכות - יהודה וישראל ובעיקר בגולה ללא כל ריבונות) ובממלכת החשמונאים. ואולם הקמת מדינת ישראל, אותה ההכרזה למעשה מייצרת, היא הקמת הבית הריבוני השלישי של עם בארצו. הוא נבנה על ידי תהליכים של המדינה שבדרך: עלייה, החייאת השפה, בניית יישובים, יצירת כלכלה ותרבות אוטונומיים עם יכולות הגנה על היישוב מתוך רצון לשלום עם שכניו בשאיפה להביא את רעיונות הקדמה לכל תושביה של הארץ. כולם סממני ריבונות לאומית מודרנית.

ההכרזה מספרת את הסיפור גם דרך ההכרה הבינלאומית ברעיון זה וממצבת אותו במשפט העמים: "זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית." (מגילת העצמאות, 1948) הכרזת העצמאות, אם כן, היא סיפורו של עם ישראל כחלק מרעיון ההגדרה העצמית הלאומית האוניברסלית המיושמת במדינה ריבונית עבור כל עמי העולם, ומכאן גם עבור העם היהודי.

והדת היהודית? היא יצרה נכסי תרבות לאומיים וכלל-אנושיים. מה הם ערכים אלה שבבסיסה? "יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל" (מגילת העצמאות, 1948): ערש לידתה של הדמוקרטיה, מקריאה במגילת העצמאות, טבועה כבר בעקרונות האוניברסליים של הדת היהודית הקדומה והמדינה הצעירה שקמה לאורם מאשררת ומפרטת בהתחייבה שתקיים "שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות" (מגילת העצמאות, 1948).

יהודית במובנה הלאומי והכלל-אנושי, דמוקרטית בערכיה - חירות, שוויון וקדמה. ערביי הארץ, על אף מלחמת הקוממיות שכבר מתחוללת - נקראים "ליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים" (מגילת העצמאות, 1948). ואכן, הערכים מעוגנים במבנים המוסדיים: המלחמה אמנם דוחה את הבחירות הראשונות, ואלה נערכות ב-1949 נכשלות מלייצר חוקה בהסכמה

ולבסוף מתקבלת פשרה מפא"יניקית: במקום חוקה, חוקי יסוד מצטברים, עוד דונם עוד עז.

ומה תפיסת היהדות המשתקפת בקווי היסוד של הממשלה ה-37? ראשית, הפרק הנקרא "דת ומדינה וזהות יהודית" הוא הפרק הארוך, סובסטיבי ומפורט ביותר מכל התחומים כולם המוכרזים בקווי היסוד הקואליציוניים: 28 סעיפים (סיעת הליכוד וסיעת הציונות הדתית, 2022, סעיפים 117-11789-89) ועוד 10 סעיפים תחת התיישבות שהיא כאמור התיישבות יהודית (סעיפים 118-127) - ייחוד הגליל, הנגב, הגולן ויהודה ושומרון - שהן הגדרת הליבה של הממשלה הנכנסת. זהו אם כן הפרק המסיבי ביותר בקווי היסוד.

בקווי היסוד עצמם הסעיף הראשון והמרכזי הינו: "לעם היהודי זכות בלעדית ובלתי ניתנת לערעור על כל מרחבי ארץ ישראל. הממשלה תקדם ותפתח את ההתיישבות בכל חלקי ארץ ישראל בגליל, בנגב, בגולן, ביהודה ובשומרון" (סיעת הליכוד וסיעת הציונות הדתית, 2022, נספח א', קווי יסוד). לשם השוואה, בממשלתו הימנית הקודמת של נתניהו, 2015-9, הסעיף הראשון בקווי היסוד אמר: "לעם היהודי זכות בלתי ניתנת לערעור למדינה ריבונית בארץ ישראל, מולדתו הלאומית וההיסטורית" (קווי יסוד של מדיניות הממשלה, 2015). מה השתנה בין ממשלת ימין הקודמת לזו? ב-2015 הזכות היא זכות לריבונות בארץ ישראל. ב-2022 נוספה המילה "זכות בלעדית" כלומר מסכלת את היתכנות רעיון שתי המדינות לשני עמים במרחב בין הירדן והים. היא גם קובעת זאת מפורשות: הזכות הינה "על כל מרחבי ארץ ישראל". ממשלת 2015 תולה זאת בזכויות לאומיות והיסטוריות.

וממשלת 2022? סעיף 118 קובע: "לעם ישראל יש זכות טבעית על ארץ ישראל. לאור האמונה בזכות האמורה ראש הממשלה יוביל לגיבוש וקידום מדיניות במסגרתה תוחל הריבונות ביו"ש" (סיעת הליכוד וסיעת הציונות הדתית, 2022). ההצדקה היא הצדקה אמונית. זוהי אמונה בזכותו הטבעית "על כל מרחבי ארץ ישראל". ממשפט בינלאומי של הצדקות ריבונות והגדרה לאומית, עברנו להצדקה אמונית. מקיום מדינת ישראל בארץ ישראל, כלומר יתכן בחלק מארץ ישראל, עברנו לריבונות על כל ארץ ישראל. ממולדת לאומית עברנו לתפיסה דתית. ומהצהרה דקלרטיבית עברנו למימוש בפועל של החלת הריבונות הישראלית ביו"ש.

ממשלת נתניהו 2022	ממשלת נתניהו 2015	הכרזת העצמאות	
זכות בלעדית ובלתי ניתנת לערעור	זכות בלתי ניתנת לערעור	זכות טבעית להגדרה עצמית	אופי הזכות
העם היהודי בכל מרחבי ארץ ישראל (בלעדיות, שלילת מדינה פלשתינאית)	העם היהודי בארץ ישראל (היתכנות לשתי מדינות, יהודית, יהודית וערבית)	העם היהודי בארץ ישראל (שתי מדינות, יהודית וערבית)	הקשר עם ארץ
אמונה בזכות טבעית על כל ארץ ישראל	זכויות לאומיות והיסטוריות	משפט העמים	הצדקה
התיישבות יהודית: ייהוד הנגב, הגליל, רמת הגולן, יהודה ושומרון	מדינה ריבונית	מדינה ריבונית	מטרה
דתית	לאומית	ערכים לאומיים וכלל-אנושיים	יהדות
שלטון היהודים	יהודית ודמוקרטית	יהודית ודמוקרטית	אופי המשטר

טבלה 1: השוואה בין מגילת העצמאות לקווי היסוד של ממשלות נתניהו ב-2015 ו-2022

ומה בגוף הפרק על זהות יהודית? הסעיף הראשון מדבר על חוק השבות ובו ביקורת על סעיף הנכד: כלומר רצון להכפיף את ההגדרה הלאומית של היהודית, שנועדה לראות בישראל מקלט

עבור כל יהודי העולם, כל מי שנרדף בגלל יהדותו בנכר, להגדרה הלכתית של מיהו יהודי לפי הוכחת יהדותה של האם. כל זאת כדי לסגור את הפרצות בחוק השבות ו"למנוע התבוללות בישראל". בהמשך - הכבדת חוקי הכשרות, מדיניות הגירה "לאומית וציונית" "שתעודד את יציאת המסתננים מישראל", הידוק הגיור הממלכתי הכפוף אך ורק לרבנות הראשית האורתודוקסית, וחקיקת חוק יסוד "לימוד התורה" שיאפשר פגיעה בחוק השוויון ואי-גיוס חרדים בפטור גורף. כלומר, יהדות אינה לאומיות. יהדות היא באופן מובהק דת. מטרתה של מדינת ישראל היא ציונות: עלייה רק של יהודים לפי חוק שבות מתוקן, הוצאת לא יהודים גם בכפייה תחת פסקת התגברות אם צריך, טיפול בהתבוללות היהודית דרך חסמים לזרמים יהודיים לא אורתודוקסים לעלות תחת חוק השבות ולקבל אזרחות במדינת היהודים, מתן המונופול על היהדות כדת לגופים אורתודוקסים, חרד"לים וחרדים וביטול למעשה של חוקי השוויון מפני "לומדי התורה". בממשק בין בתי הדין הרבניים ובתי המשפט, הראשונים יוכלו לדון לא רק בענייני אישות ודת, אלא בכל תביעה אזרחית שהצדדים מסכימים שבית דין רבני ינהלה: כרסום משמעותי במערכת המשפט ואפקט מייד לרעת נשים דתיות וחרדיות אותן מפלה הדין העברי. ובעיקר, המטרה העליונה של הממשלה הנכנסת היא ייחוד דרך התיישבות - יהוד הגליל, הנגב, הגולן ורמת הגולן, יהודה ושומרון. כלומר, אפלייה מוצהרת כנגד הערבים אזרחי ישראל וכנגד הפלשתינאים בשטחים. לצידם, ההסכמים הקואליציוניים מעלים את האמונה הדתית כמפתח המרכזי לאיפיון אפלייה: סעיף 97 משנה את חוק האפלייה כך שיתרו אירועים במקומות ציבוריים תוך הפרדה מגדרית וכן לא

תהיה פגיעה "בעסק פרטי שנמנע מאספקת שירות או מוצר בשל אמונה דתית" (סיעת הליכוד וסיעת הציונות הדתית, 2022). כלומר, ניתן יהיה להפלות הומואים, מוסלמים ואולי גם חילונים כדי לא לפגוע בבעלי אמונה דתית - יהודית כמובן - שהם בעלי עסק. לעומת זאת, אפלייה כנגד אנשים לפי ארץ מוצאם ו"הסתה כנגד הציבור החרדי תחשב לגזענות" (סיעת הליכוד וסיעת עוצמה יהודית, 2022, סעיף 125). תעודות של הרבנות הראשית יוכרו במקום תואר אוניברסיטאי בכניסה לשירות המדינה כולל הסמכה לרבנות שתישקל כתחליף לתואר אקדמי.

(3) יהודית ולא-דמוקרטית? חוקה, משפט ומשילות

כיצד נתנה מפלגת הליכוד יד לשינוי כה דרמטי בקווי היסוד של הממשלה הנכנסת בהגדרת מהותה של מדינת ישראל, בהחלפת הייעוד שלה ותפיסת היהדות שלה, ביצירת אפלייה בפועל כנגד מיעוטים לאומיים, מגדריים ומיניים, לחסימת האפשרות של שתי מדינות לשני עמים שמעוגנת גם בנאום בר-אילן של נתניהו וגם בהסכמי המאה של טראמפ? ניתן לומר שאלה היו דרישות השותפות הקואליציוניות ואולם תמיד היו החרדים והציונות הדתית שותפיה הקואליציוניים של ממשלות הליכוד. בוודאי ב-2022, שלא הייתה להן שום אפשרות הקמת ממשלה אלטרנטיבית, יכול היה נתניהו - שעמד בעצמו בראשות ניהול המו"מ הקואליציוני - להסיר כל תביעה שלא היה בעדה. קווי היסוד לממשלה, כולל הסעיף הפותח בהכרזת "הזכות הבלעדית" של העם היהודי ובכך מקעקע את זכות הגדרה הלאומית של העם הפלשתינאי, הוא הסעיף הראשון של נתניהו בעצמו. כלומר, יש כאן אבולוציה גם בתפיסות של ראש הממשלה נתניהו במעבר

ממשלותיו הקודמות ועד לממשלת 2015, וממנה לממשלתו הנוכחית.

אפשר להדגים ששינוי זה נעשה במהלך העשור האחרון, ועוד לפני פתיחת משפטו שהפך אותו לעוין למערכת המשפט, בעזרת שתי ציטטות של נתניהו לגבי חוק הלאום - חוק יסוד שהעבירה ממשלתו ב-2018. בפתח הישיבה ב-2014 אמר נתניהו:

במדינת ישראל יש שוויון זכויות אישי לכל אזרח, אבל זכויות לאום יש רק לעם היהודי. דגל, המנון, הזכות של כל יהודי לעלות לארץ - אלה מוקנים רק לעמנו במדינתנו האחת והיחידה. יש כאלה שרוצים שהדמוקרטיה תגבר על היהודית ויש כאלה שרוצים שהיהודית תגבר על הדמוקרטיה. בעקרונות החוק שאני מציג שני הערכים האלה שווים ויש להתחשב בהם במידה שווה. אותם עקרונות מופיעים במגילת העצמאות." (אזולאי 2014)

כלומר ההצדקה היא דרך שיח זכויות תוך הכרה הן בערכים יהודיים והן בדמוקרטיים והישענות ישירה על הכרזת העצמאות. ואולם, עם הבאת חוק הלאום לאישורו, ב-2018, הציג נתניהו את הנמקותיו לחוק באופן הבא:

בלי חוק הלאום אי אפשר להבטיח לדורות את עתידה של ישראל כמדינה יהודית. חוק הלאום מבצר קודם כל את חוק השבות מעלה אותו לדרגה אחרת. החוק הזה מעניק כמובן זכות אוטומטית ליהודים ורק להם לעלות ארצה ולקבל כאן אזרחות. החוק הזה מונע למשל את הניצול של את חוק איחוד המשפחות... ועוזר למנוע את המשך הכניסה לישראל של פלשתינאים ללא בקרה. ויתכן שהחוק הזה גם יוכל לסייע לנו

לבלום כניסה עתידית של מסתננים. הדברים האלה מתרחשים כי חוקי המדינה עיגנו בחוק יסוד רק את זכויות הפרט בלי שום איזון חוקתי של המרכיב הלאומי. ולכן חוקקנו את חוק הלאום כדי להבטיח מדינת ישראל שהיא לא רק מדינה דמוקרטית אלא מדינת הלאום של העם היהודי ושלו בלבד. (נתניהו, 2018)

מניסוח חוק הלאום ברור שהערכים העליונים הם יהודיים. דמוקרטיה, שאזכרה בהצעה המקורית של חוק הלאום, הוצגה כפרוצדורות בלבד. גם איזכור זה ירד בנוסח שהתקבל בכנסת. בכנס לכבוד חקיקת חוק הלאום, אמר יריב לוין - אז השר המקשר בין הכנסת לממשלה, שניהל את המו"מ הקואליציוני לגבי חוק הלאום, וכיום שר המשפטים בממשלת נתניהו השישית, שההישג הגדול ביותר שלו היה שהוא בלם את הכנסת המושג "יהודית ודמוקרטית" ואת המונח "שיוויון" לחוק יסוד: הלאום (פורום קהלת, 2018). יש שיקבעו, שמתן מעמד שווה או עודף לזכויות קולקטיביות על פני זכויות פרט, כבר הופך מדינה ללא דמוקרטיה שכן דמוקרטיה מבצרת קודם כל את זכויות האזרחים של המדינה כערך המרכזי. ואולם השלמת השינוי בשיח ובהצדקות, ניכרות בנאום נתניהו לכבוד תכנית המאה של טראמפ, ב-28 בינואר 2020, בושינגטון. נתניהו מצדיק את הקשר עם ההתנחלויות בשטחים דרך הנרטיב הדתי-יהודי באופן הבא:

For too long -far too long- the very heart of the Land of Israel where our Patriarchs prayed, our Prophets preached, and our Kings ruled, has been outrageously branded as illegally occupied territory. Well, today, Mr. President, you are puncturing this big lie. You are recognizing Israel's

sovereignty over all the Jewish communities in Judea and Samaria, large and small alike. These, as the distinguished pastors who are here know very well – these are places inscribed in the pages of the Bible. These are places carved into the bedrock of our common civilization: the sacred tomb in Hebron where the fathers and mothers of the Jewish people are buried; Bethel, where Jacob dreamed of a ladder ascending to the heavens; Shiloh, where the Ark of the Covenant that held the Ten Commandments for centuries. That's what happened in Shiloh. Thanks to you, Mr. President, these areas and so many others that, for millennia, have been etched in the soul of the Jewish people and have fired the imaginations of millions of people around the world and across the world – these areas will now be recognized by the United States as a permanent part of the Jewish State.
(Times of Israel, 2020)

כלומר, הריבונות היהודית בכל שטחי יהודה ושומרון לא הוכנסה בכפייה להיות הייעוד המכונן של ממשלת נתניהו השישית. היא לקוחה מדברי נתניהו עצמו המדבר בשיח אמוני על הנביאים והמלכים שמילאו את ההבטחה האלוהית שבבסיסה הכרה כי הריבונות בכל ארץ ישראל היא באופן בלעדי וייחודי יהודית. המעבר משיח זכויות לשיח אמוני, ומהכרה בעקרון שתי מדינות לשני עמים בשל ההגדרה העצמית של כל עם - יהודי ופלשתינאי גם כן - מוחלפת בשיח של בלעדיות יהודית על כל ארץ ישראל ומימוש הזכות הטבעית לריבונות יהודית ויהודית בלבד

בשטחים. השיח וההצדקות השתנו אצל ראש הממשלה, ולא רק אצל שותפיו הקיצוניים. (Talshir, forthcoming)

הנחות היסוד המונחות בבסיס ההסכמים הקואליציוניים הובהרו. ואולם, ממשלה נועדה למשול: כיצד מאפשרים קווי היסוד לשינויים בכללי המשחק? והאם אלה רק איזונים שכנגד "המהפכה החוקתית" שנועדו לתת משקל שווה לכנף היהודית אל מול הכנף הדמוקרטית? ראשית יש להעיר כי בכל מדינה דמוקרטית כתב הזכויות מגן על זכויות האזרח, זכויות הפרט, בלבד. אין מעמד שווה לזכויות קולקטיביות, אחרת זו אינה דמוקרטיה. ההכרזות הלאומיות מוצאות מקומן בחלק של המבוא הדקלרטיבי בחוקות דמוקרטיות, כמו ה- "We the People" האמריקאי המובא במבוא לחוקה הכוללת שני חלקים: חלק מוסדי (הסדרי מוסדות, בחירות, איזונים ובלמים) וחלק מהותי: כתב הזכויות של הפרט. במקומות הנדירים שבהן כן יש איזכור של זכויות לאומיות, הן באות בצמוד להגנה על זכויות הפרט וזכויות המיעוט, כגון באסטוניה. ואולם השלמת המהלך שהחל עם חקיקת חוק יסוד הלאום הוא מה שמדעני מדינה קוראים Democracy on the Ballot כלומר, כשהדמוקרטיה עצמה הופכת להיות בלב המחלוקת עליה נלחמים בבחירות.

(4) שינויים חוקתיים: המלחמה נגד הביקורת השיפוטית ועיקור

האיזונים והבלמים

בשיר הילדים של אברהם שלונסקי, עלילות פיט ופוט, שואל פוט מהי אחריות ותשובתה של פיט:

"אם במכנסיו של פוט
כל הכפתורים "קפוט"
אז ידע גם גולם איש
כי העסק עסק ביש.
אך הנה כפתור אחד
על פי נס נשאר לבד,
אז עליו האחריות
בעד מכנסיו של פוט." (שלונסקי, 1939)

יש שיאמרו שהמטפורה של הכפתור האחרון במכנסיה של הדמוקרטיה הישראלית, היא הביקורת השיפוטית והמלחמה כנגד פסקת ההתגברות, והיא הבולמת מפני חשיפת ערוותה של דמוקרטיה פגומה. צריך להסביר את ההקשר כדי להבין מה עושים קווי היסוד של ממשלת נתניהו השישית. רבים ממבקרי הביקורת השיפוטית - והמהפכה החוקתית - טוענים כי בית המשפט העליון "פלש" לתחומים של הכנסת ולכן אין הפרדת רשויות. ואולם, הסיבה המרכזית בגללה אין בישראל הפרדת רשויות היא מכיוון שהממשלה היא חלק מהכנסת - והרשות המחוקקת היא כביכול הכנסת אבל רוב רובה של החקיקה הראשית בישראל נעשית על ידי הממשלה - באישור אוטומטי של הכנסת שהרי לממשלה מעצם הגדרתה רוב בכנסת. כלומר, ההפרדה הפונקציונלית עליה דיבר מונטסקייה, בין רשות מחוקקת, מבצעת ושופטת לא נשמרת בישראל קודם כל משום שהממשלה היא חלק מהכנסת, יש לה רוב אוטומטי בה והיא היא המובילה את רוב החקיקה הראשית. כיצד מונעים עריצות הרוב או שררה בלתי מוגבלת מהממשלה? מעט מזה מושג על ידי דיון

בוועדות הכנסת. ואולם באופן מהותי בישראל, בשונה מרוב מוחלט של הדמוקרטיות האחרות, אין כלל איזונים ובלמים מוסדיים. בדמוקרטיות אחרות יש מספר איזונים ובלמים. למשל, בחירות נפרדות לנשיא, לשני בתי נבחרים, כמובן חוקה המגנה על כתב זכויות האזרח, כפיפות לאמנות בינלאומיות, הפרדה בין רשות פדרלית ומדינתית ועוד ועוד. בישראל כמה מוסדות המהווים איזונים ובלמים יש? אין! חוק יסוד החקיקה, שאמור היה לעבור יחד עם חוק כבוד האדם וחירותו וחוק יסוד חופש העיסוק (שעברו ע"י ממשלת האחדות בראשות שמיר עם שר משפטים של הליכוד כשר משפטים) - לא עבר. כך שאין קביעה חקיקתית של העליונות של חוקי היסוד (מלבד ההסכמות של פשרת הררי) ואין עיגון חוקי של ביקורת שיפוטית (מלבד המשתמע מפסקת ההגבלה בחופש העיסוק). בגלל כשלון המחוקק (שהרי הדתיים והחרדים מתנגדים לעיגון עקרון השוויון - שבלעדיו ממילא אין דמוקרטיה ולכן לא מעבירים את חוק יסוד החקיקה) לקח בית המשפט את רוח המחוקק בהגנה על כתב הזכויות שכן עבר (חוק יסוד כבוד האדם וחירותו וחופש העיסוק) מתוך הבנה שכמו בדמוקרטיות אחרות, הם מהווים כתב הזכויות הישראלי המהותי עליו יש להגן. גם הביקורת השיפוטית הזאת נלקחה במשורה ממש. לאורך כל עשורי החקיקה פסל בית המשפט העליון והחזיר לעיון הכנסת 22 חוקים בלבד. כלומר, בישראל אין הפרדת רשויות בגלל שהממשלה היא חלק מהכנסת ולכן האיזונים והבלמים מסתמכים על הביקורת השיפוטית של בג"צ ויכולתו לקבוע שחוק הוא לא חוקית - פוגע בעקרונות ישראל כיהודית ודמוקרטית - ולכן בהתנגשות בין חוק יסוד לחוק רגיל בית המשפט העליון יכול לפסול חוק רגיל.

ביקורת שיפוטית היא היא הכפתור במכנסי הדמוקרטיה הישראלית ובלעדיה אין איזונים ובלמים מוסדיים.

ומכאן להסכמים הקואליציוניים. תביעתם הברורה, החד-משמעית, של כל השותפות הקואליציוניות של הליכוד הייתה להכניס את פסקת ההתגברות להסכם ואף לחוקקה, ברוב של לא יותר מ-61, עוד לפני השבעת הממשלה. שאלת המפתח סביב פסקת ההתגברות נסובה סביב שני מרכיבים: מהו הרוב של השופטים היכול לאשר פסילת חוק, ומהו הרוב בכנסת היכול לגבור על בג"צ ולבטל את הפסילה, כלומר לחוקק מחדש חוק לא-חוקתי ולא-דמוקרטי. ההצעות של תכנית המשפט של סמוטריץ' ורוטמן - ראשי מפלגת הציונות הדתית - היו פה אחד של שופטי בג"צ כולם ורוב רגיל (כולל 2 מול 1) בכנסת. ההצעה של פסקת ההתגברות של הליכוד - רוב מוחלט של שופטי בג"צ ורוב של 61 בכנסת. לכאורה, רוב של 61 נשמע רוב בכנסת ולכן מייצג את הריבון - ציבור הבוחרים. ואולם, ראינו כבר שאין הפרדת רשויות בישראל ולממשלה יש רוב קבוע של 61 בכנסת - מעצם הגדרתה כממשלה. כלומר, רוב של 61 משמעו למעשה שהממשלה - שהיא זאת שחוקקה מראש חוק לא דמוקרטי - מבטלת את פסיקת בג"צ שהחוק אינו דמוקרטי. כלומר, זה רק מדגיש את עריצות הרוב של הממשלה והיעדר כל איזונים ובלמים על החלטותיה, גם אם מדובר בשינוי משטרי. רוב של 61 - מעניק עוצמה עצומה לממשלה, לא לכנסת. אם רוצים שהחלטה תהיה בידי הכנסת - יש לחוקק (אם בכלל) פסקת התגברות ברוב של 80 ח"כים או 75 כדי שציבור הבוחרים על חלקים גדולים יותר מגודלה של הממשלה יהיו מיוצגים. אפילו המבקרים הגדולים של "כוחו" של בית המשפט קבעו רף גבוה יותר מ-61: ועדת נאמן רוב של 70,

דניאל פרידמן, הלעומתי לבג"צ, רוב של קואליציה+5 כלומר במקרה שלנו 69 ח"כים.

מתן הכוח לממשלה לחוקק חוק לא חוקתי, כלומר לא דמוקרטי, מרכז עוצמה הרסנית שפירושה כמובן עליונות הרוב (היהודי, הדתי, הלאומי) בלי שום אמצעי מוסדי לביקורת. כמה נוח לקבע את הגדרת הדמוקרטיה שלטון הרוב בלי להזכיר במילה עיגון והגנה על זכויות אזרח וזכויות המיעוט. לא בכדי היה זה נתניהו בעצמו שבמשך רוב שנות שלטונו שמר על עצמאות מערכת המשפט ויכולתה לערוך ביקורת שיפוטית. בחירות המשקפות לכאורה בלעדית את "רצון העם" אינן הופכות מדינה לדמוקרטית. רק עיגון הגנה על זכויות אזרח ומיעוטים כנגד שלטון הרוב (בתוספת לחוקה המבטיחה את שלטון החוק, ובחירות המבטיחות את שלטון הרוב היכול להשתנות) מהווה תנאי לדמוקרטיה. ביטול ביקורת שיפוטית היא דה פקטו ניתוק הכפתור האחרון במכנסי הדמוקרטיה הישראלית. אחרי חקיקת חוק הלאום כחוק יסוד, הנותן שיוויון או עליונות של זכויות קולקטיביות של העם היהודי בלי לאזכר זכויות אזרח שוות לכלל האזרחים, פסקת ההתגברות היא המסמר האחרון בארון הדמוקרטיה הישראלית.

וראו זה פלא: אחרי שהקמפיינים הארסיים של כל השותפות הקואליציוניות, ובעיקר של מפלגת הליכוד שבכרייה קראו להרוס את מערכת המשפט, לבטלה ולהקימה מחדש, או לעשות ריסטארט שלה, היו אלה דווקא לוין ונתניהו שביקשו להוציא את פסקת ההתגברות מקווי היסוד. האם הבינו את תלותה של הדמוקרטיה בה? האם שמעו לעצת פרופ' אלאן דארשוויץ, שהגן על נתניהו כנגד משפטו אך הוקיע חד משמעית את הכוונה לחוקק פסקת ההתגברות ברוב של 61? האם רצו להימנע, כראוי, מעריצות

הרוב הממשלתי? כנראה שלא. יריב לוין, שר המשפטים הנכנס של נתניהו, הוא קנאי לריסון מערכת המשפט. סביר להניח שהסיבה שרצה להוציא את פסקת ההתגברות מההסכמים, בדיוק הפוכה: פסקת התגברות - מינימליסטית ככל שתהיה - נדחתה על ידי לוין, משום שהיא מעגנת בחוק יסוד את הביקורת השיפוטית. תכניתו של לוין קיצונית יותר: העברת חוק יסוד: חקיקה שבו אין כלל ביקורת שיפוטית, בשום רוב, ושריונו של חוק החקיקה הזה ברוב גדול, כך שגם בכנסות עתידיות אי אפשר יהיה לבטלו. סעיף 30 בהסכמים הקואליציוניים קובע ש"כל סיעות הקואליציה יתמכו בכל הצעות החוק, לרבות בחוקי יסוד ובתיקונים לחוקי יסוד, כפי שיוצעו על-ידי שר המשפטים". לשם השבת האיזון הראוי בין הרשויות, קובע ההסכם, תתבצע חקיקת חוק יסוד: חקיקה ופסקת התגברות ותינתן להן עדיפות מוחלטת ומלאה. כלומר, יתכן מאוד שהתכנון האמיתי של ממשלת נתניהו היא ביטול מוחלט של ביקורת שיפוטית ושריונה ברוב גדול. שהו בהחלט שינוי משטרי, ולא רק שינוי בכללי המשחק הדמוקרטיים. ואולם, יש להבין כי מכל מקום אצל לוין הרפורמות המערכתיות במשפט כוללים עוד אלמנטים מהותיים - כגון פוליטיזציה מוחלטת של מינויי שופטים. לוין רוצה לבטל את הועדה לבחירת שופטים - המאוזנת בין פוליטיקאים, שופטים ואנשי לשכת עורכי הדין - ולהפוך את מינויי השופטים למינויים פוליטיים שיוכרעו בכנסת. כלומר, לא רק שלממשלה יהיה רוב אוטומטי בכנסת, היא גם תמנה את השופטים האמורים לרסן את עוצמתה. כדי לא לחכות לתוצאות השיטה החדשה שינהיג - הוא מתכוון לקצוב את הכהונה לגיל 67, וכך להיפטר מיידית מעוד שלושה שופטים 'ליברליים' ובמקומם למנות שופטים מטעמו

ולטעמו. כמובן, גם את עיקרון הסיניוריטי - שהשופט הותיק הוא נשיא בית המשפט העליון - הוא הולך לבטל כדי שהוא, שר המשפטים יוכל לקבוע מי יהיה נשיא בית המשפט, וחתתו של שר המשפטים תיפול על העליונים שכן תמיד הוא יוכל לבטל נשיא בית משפט עליון שלא יפעל ברוחו ולמנות אחר. כך יהפכו מינויי השופטים למינויים פוליטיים מובהקים המונעים מאג'נדות פוליטיות ולא מהתאמה מקצועית לשפיטה.

ההסכם הקואליציוני קובע עוד בסעיף 31 כי כל היועמ"שים של משרדי הממשלה יהפכו למינויים אישיים של השרים. כלומר, כל מערכת ההגנה על שלטון החוק תעבור פוליטיזציה ותהפוך בפוטנציה למינויים אישיים של אנשי השר - ולא לנציבי הציבור להגנת שלטון החוק. ייעודם יהיה, יתכן מאוד, הגנת השרים מפני שלטון החוק על-ידי עו"ד פרטיים שתפקידם סיכול העמדתם לדין וביצוע מדיניותם גם בניגוד לשלטון החוק.¹

מינוי שופטים פוליטיים, פרקליטי מדינה פוליטיים, יועצים משפטיים פוליטיים - מצביע על פוליטיזציה של שירות המדינה הישראלי. דווקא בגלל שאין בישראל הפרדת רשויות, הגורמים המקצועיים של משרדי הממשלה הם גורמים יציבים. השרים הנכנסים מתמנים פעמים רבות לפי מידת נאמנותם האישית לראש הממשלה ולא לפי תוצאות הפריימריז או לפי התאמתם לתפקיד. לכן כה חשובה מקצועיותם של אנשי שירות המדינה. ואולם הפיכת כל שומרי הסף למינויים פוליטיים תפגע אנושות ביכולת לשמור על שירות מדינה מקצועי והשאלה למי אתה

¹ במסגרת זו יתאפשר אולי גם פיצול תפקיד היועמ"ש כך שנתניהו יוכל למשל למנות ראש מערך תביעה שיבקש לבחון מחדש את הפגמים שנפלו כביכול בחקירות תיקי האלפים ולהשעות את משפטו שלו.

מצביע ומה עדיפויותיך הפוליטיות יקבעו - ולא הכישורים המקצועיים.²

האם המחויבות העליונה של הממשלה הנכנסת לשינויים מבניים בכללי המשחק הדמוקרטיים הם בבחינת שינויים ממשליים לגיטימיים או שינויים משטריים שיהפכו את ישראל ללא דמוקרטיה? ראשית, יש כמובן לחכות ולראות מה מכל זה יהפוך למציאות חוקתית חדשה בישראל. שנית, עצם ההיקף העצום של שינויים בחוקי יסוד, בכללי המשחק ובשינויים חוקתיים, בצירוף עם ריבוי משרדים ממשלתיים, פיצולם, קריעת סמכויות ויצירת יחידות המנתקות בין הדרג המקצועי לנבחרי הציבור, יש בה כדי לאיים על שרידותה ויציבותה של הדמוקרטיה הישראלית. ואולם אם אמנם ייחקק חוק יסוד חקיקה בלי ביקורת שיפוטית או פסקת התגברות ברוב המקנה לממשלה יכולת לחוקק חוקים לא דמוקרטיים, אם אמנם ראש ממשלה הנאשם בשוחד מרמה והפרת אמונים ישנה את מבנה המערכת המשפטית וימנה תובע כללי שיבטל את משפטו, אם היועצים המשפטיים יהפכו ממגיני שלטון החוק למינויים פוליטיים שנועדו לשמור על השרים מפני שלטון החוק, אזי נראה שקווי היסוד מייצרים נסיבות לשינוי משטרי בישראל.

ואולי לא היינו צריכים את כל הדיון בהגדרת המהות היהודית ושינוי המבנים הדמוקרטיים. שהרי לא בכדי מדגישה הכרזת העצמאות את בנייתו של יישוב המגן על עצמו; לא בכדי אחת המחלוקות הראשונות והמרכזיות במדינה הצעירה היא פירוק

² ראו את הויכוח בין גיל ברינגר ומשה לדור בתוך גייל טלשיר (עורכת) משילות או דמוקרטיה, (עורכת), 2020. רסלינג 2020.

הפלמ"ח ופרשת אלטלנה: מטרתו של בן-גוריון, האב המייסד וראש הממשלה הראשון, הוא לייצר צבא אחד, צבא הגנה לישראל ואף משטרה אחת. גם כאן יש שתי פנים - פנים וחוף. שהרי מקס ובר, אבי מדעי החברה, מגדיר בחיבורו "הפוליטיקה כיעוד" את המדינה המודרנית, הריבונית, כמדינה שבה יש מונופול על האלימות הלגיטימית. שלטון החוק הוא המאפיין את המדינה המודרנית שבה אלימות חוקית מופעלת אך ורק על ידי רשויות המדינה. מבחינה פנימית, בן-גוריון נכנס למאבק מול ראשי הפלמ"ח - מובילי המאבק של המדינה שבדרך וראשי האצ"ל כדי להבהיר: לא תהיינה פלוגות נפרדות הנתונות למדיניותם החלקית של פלגים נפרדים אלא רשויות הבטחון יהיו כפופים לממשלת ישראל ולהנהגה המקצועית שלהם. ואילו ההסכם הקואליציוני 2022 בין מפלגת השלטון, הליכוד, ומפלגת עוצמה יהודית קובע, בסעיף 90 שיוקם משמר לאומי נפרד מזרועות הביטחון והשיטור הקיימים "במסגרת ההחלטה יקבע לנתק את מג"ב מהמשטרה ולהפכו לשירות עצמאי במעמד דומה לשב"ס ולהכפיפו לשר ולבצע תיקוני חקיקה בהתאם". כלומר, לא רק שהמשטרה תהיה כפופה ישירות לשר לבטחון לאומי אלא שפלוגות מג"ב יהפכו למעשה להיות כפופות ישירות לשר. בתהליכי החקיקה החפוזים של שינוי פקודת המשטרה עמד השר הנכנס, איתמר בן-גביר, עבריון מורשע, שלא ייכתב בפקודת המשטרה שהיא תהיה כפופה לשלטון החוק ושהיא נתונה למרות הממשלה (גורלי, 2022). סעיף 103 בהסכם עם עוצמה יהודית קובע כי "שר לביטחון לאומי יבחן את הוראות הפתיחה באש במשטרת ישראל, ויערוך בהם שינויים במידת הצורך." (סיעת הליכוד וסיעת עוצמה יהודית, 2022, סעיף 125). יצירת מנגנונים

לפלוגות הכפופות ישירות לשר פוליטי בלי הכפפתן, בכונת מכוון, לשלטון החוק, לממשלה ולדרג המקצועי - אלא ישירות לשר ימני-לאומני-קיצוני, יתכן שדי בה כדי לפרק את הלגיטימציה של ישראל כמדינה ריבונית דמוקרטית.

פופוליזם מוכר לנו מהימין והשמאל, ממשטרים אוטוריטאריים, דיקטטוריים ודמוקרטיים ובעיקר מהימין הקיצוני באירופה. ואולם סוג הפופוליזם הרלוונטי לשלטון נתניהו הוא מה שכינתה אורבינאטי 'פופוליזם בשלטון'. המנהיגים הבולטים בזרם זה, שנתניהו עצמו אחד ממוביליו בהנהגה עולמית - עלו כמנהיגי מפלגות שלטון ימין מתונות, ליברליות, והובילו את מפלגותיהם להפוך את הליברליות לאויב המרכזי שלהן. כך למשל אורבן התגאה בכך ש"החלפנו את הספינה ההרוסה של הדמוקרטיה הליברלית בדמוקרטיה נוצרית". כלומר, פופוליזם בשלטון הוא מופע מיוחד בכך שבמקום לבדל עצמו מהימין הקיצוני ולהילחם על קולות הימין והמרכז - הוא מאמץ עמדות קיצון, ממיר את הליברליזם הפוליטי בניאוליברליזם כלכלי, מקדש את 'העם' ואת נציגו - המנהיג, ופועל לנתץ את כל המוסדות המתוכים של הדמוקרטיה - התקשורת הציבורית, האופוזיציה, שירות המדינה ומערכת המשפט. המאבק באליטות שכביכול שולטות אף שאינן נבחרות ופועלות כנגד המנהיג ומשילותו - "שלטון היועצים" או "שלטון המשפטנים" בוורסיה הישראלית של הדיפ סטייט (מדינת הצללים), מביא למלחמה גלויה נגד האיזונים והבלמים העדינים של שלטון החוק. מאחורי הקריאה להגברת המשילות מסתתרת תביעה לריכוז סמכויות טוטאלי בידי המנהיג, כביכול בשם ייצוג העם. המאזן בין המנהיג ובין העם עדין: המנהיג מציג עצמו כנבחר העם, וככזה כקורבן האליטות -

הוא תובע את עלבון העם ואת נאמנותו המוחלטת. פופוליזם, בנוי על האשמת האחר, שנאת הזר וסימון 'בוגדים' שאינם פטריטיים, אתנו-דתיים או נאמנים מספיק. הפופוליזם בשלטון מתגאה בהיותו אולטרה-דמוקרטי: שהרי המנהיג נבחר על ידי העם. לכן טען טראמפ שהבחירות נגנבו ונתניהו ניסה לטעון, בסבב קודם, שהערבים מנסים לגנוב בחירות וניסה לרמוז כי בבחירות האחרונות השמאל מבקש "קפיטול 2" הפגנות בלתי חוקיות להפלת השלטון.

בישראל נוסף אלמנט קריטי: העם שנתניהו הוא מנהיגו הוא העם היהודי - לא הדמוס - כלל האזרחים. העם היהודי מוצב כאן נגד האזרחות הישראלית והופך את מבחן הנאמנות לעם היהודי - שלצורך הידוק הקשר עם 'השותפים הטבעיים' חוזר לראות בדת היהודית את חזות הכל. ההנגדה בין היהודי והישראלי - עליה הרכיב פינקלשטיין את נתניהו לנצחונו הראשון ב-1996 - עומדת בבסיס 'המחנה הלאומי' כלומר מחנה העם היהודי - בדגש דתי - שהוא אולי היצירה המשמעותית ביותר של נתניהו. אלא שתוצאות בחירות 2022 הביאו לזיווג בין פופוליזם בשלטון - של מפלגת הליכוד שהייתה לאומית-ליברלית והפכה למפלגת הנאמנות למנהיג, ובין ימין קיצוני-לאומני-אמוני. ניתוח קווי היסוד של ממשלת נתניהו השישית הצביע על שינוי הנרטיב ההיסטורי בין ישראל כיהודית ודמוקרטית, שעדיין שלטה בקווי היסוד של ממשלת נתניהו 9-2015, לבין ההצהרה כי הזכות הבלעדית, המעוגנת באמונה דתית, היא של העם היהודי בלבד על כל ארץ ישראל. ייעוד ייחודה של ארץ ישראל וסיפוחם בפועל של כל ההתנחלויות בשטחים הכבושים מושגים באמצעות שינוי מבני בכללי המשחק של הדמוקרטיה הישראלית, שיתכן שיתגלו רק

כשינוי ממשלי, אבל הקשר בין מטרות ואמצעים, בין ייהוד המרחב כערך עליון ומנגנוני שבירת מערכת המשפט ושירות המדינה, נדמים כעת חיה יותר כשינוי משטרי. המאבק על דמותה של ישראל, גם אחרי חמש מערכות בחירות, נמצא בעיצומו.

Full Text of Netanyahu's Speech: Today Recalls Historic Day of Israel's Founding. (2020, January 28). The Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/full-text-of-netanyahus-speech-today-recalls-historic-day-of-israels-founding>

Talshir, G. (Forthcoming). *The Netanyahu Era: Ideological Transformations, Structural Changes*. SUNY.

הממשלה הזמנית. (1948). **מגילת העצמאות**. אתר הכנסת. <https://m.knesset.gov.il/about/occasion/pages/declaration.aspx>

פורום קהלת. "דיקטטורה של מיעוט קטן הכופה את ערכיו ללא סמכות" [סרטון]. יוטיוב. https://www.youtube.com/watch?v=okVKNBSFW7E&ab_channel=KoheletPolicyForum

קווי יסוד של מדיניות הממשלה. (2015). אתר הכנסת. https://main.knesset.gov.il/mk/government/documents/ka_veiyesod2015.pdf

שלונסקי, א. (1939). **פיט ופוט**. <https://www.shlonsky.org.il/index.php/2018-11-01-08-29-16>

ברינגר, ג'. (2020). למי מצלצלים פעמוני המשילות? בתוך ג' טלשיר (עורכת), **משילות או דמוקרטיה? המאבק על האינטרס הציבורי וכללי המשחק הפוליטי** (133-153). רסלינג.

לדור, מ. (2020). השירות המשפטי כ'שומר סף' וערכי היסוד: משילות מול דמוקרטיה. בתוך ג' טלשיר (עורכת), **משילות או דמוקרטיה? המאבק על האינטרס הציבורי וכללי המשחק הפוליטי** (155-182). רסלינג.

סיעת הליכוד, סיעת הציונות הדתית. (28 בדצמבר, 2022). **הסכם קואליציוני לכינון הממשלה ה-37 בין סיעת הליכוד לבין סיעת הציונות הדתית בראשות בצלאל סמוטריץ'**. אתר הכנסת.
https://main.knesset.gov.il/mk/government/Documents/C_A37-RZ.pdf

סיעת הליכוד, סיעת עוצמה יהודית. (28 בדצמבר, 2022). **הסכם קואליציוני לכינון הממשלה ה-37 בין סיעת הליכוד לבין סיעת עוצמה יהודית בראשות איתמר בן גביר**. אתר הכנסת.
https://main.knesset.gov.il/mk/government/Documents/C_A37-Otzma.pdf

בנימין נתניהו (5 באוגוסט, 2018). **ראש הממשלה מסביר את חשיבותו של חוק הלאום** [סרטון], [עדכון סטטוס].
<https://www.facebook.com/Netanyahu/videos/1015575933/7537076>

אזולאי, מ'. (23 בנובמבר, 2014). **בתום דיון סוער: הממשלה אישרה את חוק הלאום**. Ynet - ידיעות אחרונות.
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4594986,00.html>

גורלי, מ'. (21 בדצמבר, 2022). **החוק שפוגע בשלטון החוק: בן גביר משלים את ההשתלטות על המשטרה**. כלכליסט.
https://www.calcalist.co.il/local_news/article/r18va5ekj

צדק (עיוור) תרדוף? בחינה אינטרדיסציפלינרית של אתגר האפליה שמאחורי מסך הבערות

ערן יוגב
סטודנט שנה ג' באוניברסיטה העברית

בעולם בו קיימות הטיות, דעות קדומות ואפליה, עשיית צדק כלל לא מובנת מאליה. האם מנגנון "עיוור" המתייחס לכולם כשווים, כפי שג'ון רולס מציע בספרו "תיאוריה של צדק", יכול באמת להוביל לצדק? המאמר טוען שגם מנגנון מסוג זה עלול להוביל לאפליה, אותה נהוג לראות כמנוגדת לצדק. לביסוס טענה זו, יוצג תחילה המתח השורר בין הנטיה הטבעית של האדם להשתייך לקבוצה לבין "המצב המקורי". לאחר מכן יודגם כיצד המנגנון הרולסיאני מתקשה לתת דין וחשבון במקרים בהם פרטים מחזיקים בהאמנות גזעניות או בפונקציית תועלת מפלה.

(1) מבוא - המצב המקורי של רולס

כבני-אדם המשתייכים לעולם המערבי, אנו חושבים על אפליה, גזענות ודעות קדומות כדברים שליליים, הפוגעים באופן ממשי באנשים ומנוגדים לצדק. לכן, כשאנחנו חושבים על מצב צדק, אנחנו חושבים על מצב המונע את אותן התופעות בדיוק. איך מגיעים לאותו מצב צדק? אחת הדרכים המקובלות ביותר לחשוב על כך היא באמצעות עבודתו של ג'ון רולס, "צדק כהוגנות", המציעה מנגנון "עיוור" ליצירת צדק, כלומר כזה שלא כולל בתוכו

ידיעה או קלט בנוגע להשתייכות של הפרטים לקבוצה כזו או אחרת. האם מנגנון כזה יצליח להוביל לצדק? באמצעות טיעון אינטרדיסציפלינרי, הנשען על מדע המדינה (בדגש על רעיון הקבוצה המינימלית), על פילוסופיה (אתיקה ותורת ההכרה) ועל כלכלה (פונקציית תועלת), אנסה להראות כי גם מנגנון "עיוור" כמו שמציע רולס עלול להוביל למצב בו מתקיימת אפליה, אותה אנו רואים כמנוגדת לצדק.

אציג תחילה את עיקרי המתודולוגיה לפי "תיאוריה של צדק" (Rawls, 1971). רולס מתייחס לצדק הפוליטי הנמצא בתשתית ההסדרים החברתיים והמוסדיים, כדבר המאפשר לבני-האדם לשתף פעולה כחברה. צדק זה יכול להיקבע באופן לגיטימי באמצעות מצב מקורי והוגן. לפי רולס, המצב המקורי מאופיין במספר תכונות: ראשית, הפרטים נמצאים תחת "מסך בערות", כך שאין להם ידיעה בנוגע למיקומם בחברה, לתכונותיהם או לתפיסת הטוב שלהם. עם זאת, הפרטים מודעים לכך שיש להם תפיסת טוב מסוימת והם שואפים לממש אותה. שנית, ישנה רציונליות אינסטרומנטלית, כך שיש התאמה בין האמצעים המשמשים למימוש המטרה לבין המטרה. שלישית, רולס מניח סבירות - המשתתפים מעוניינים לפעול יחד כדי ליצור מסגרת מוסכמת המאפשרת לכל הפרטים למקסם את תועלתם. במצב המקורי הפרטים יוכלו להגיע לעקרונות צדק הוגנים באמצעות הסכמה ודיון, כאשר עקרונות הצדק ייקבעו פה אחד.

לפי רולס, במצב המקורי מתקיים תהליך של הפשטה המוביל לצמצום השונות בין המשתתפים, וכך נוצר מצב הוגן ושוויוני המהווה כר לגיטימי לכינון צדק. למעשה, הזהות העצמית של כל

המשתתפים מופשטת, כך שהמשתתפים מצטמצמים לכדי ישות אנושית-אינדיבידואלית מאוד צרה. במצב הזה, כל הפרטים שווים בכוחם הפוליטי ובמיקומם החברתי. עם זאת, יש לתת את הדעת לכך שגם במצב הזה אנחנו מניחים מספר הנחות: תחילה, הפרטים הם אנושיים עם תכונות יסודיות של אנשים, כמו למשל רציונליות אינסטרומנטלית והבנה בסיסית של מושגים מורכבים כגון צדק. כמו כן, לפרטים יש פונקציית העדפות מסוימת להם מודעים, שכן הם מדרגים את עקרונות הצדק על פי סדר החשיבות האינדיבידואלי. יתרה מכך, על אף שהפרטים לא מודעים למיקומם החברתי, יהיה סביר להניח שיש להם מערכת האמנות מסוימת כלפי העולם, שכן כינון צדק במנותק ממצב העניינים בעולם הוא מצב לא רצוי.

(2) מדע המדינה - הקבוצה המינימלית

אראה כעת שאותו מצב מקורי עלול להוביל לעקרונות צדק מפלים. אתמקד ראשית ברעיון הקבוצה המינימלית ואראה כיצד יישום רעיון זה תחת מסך הבערות עלול להוביל להטיות בבחירת עקרונות הצדק. ביתר פירוט, אראה כיצד במהלך ניסוי החלוקה האקראית לקבוצות מינימליות, המתאפיינות במכנה משותף רזה במיוחד (כמו במצב של חלוקה אקראית לחלוטין של אנשים לקבוצות), משפיעה על השיפוט של חברי הקבוצה (Mason, 2018). במסגרת הניסוי, המשתתפים נשאו מבודדים במעבדה, ביצעו מספר משימות וחולקו לקבוצות. הם האמינו שהחלוקה לקבוצות הייתה תלויה באיכות ביצוע המשימות, אך בפועל החלוקה הייתה אקראית, ולכן הקבוצה היא מינימלית. בשלב הבא, ביצעו המשתתפים ניסוי נוסף הנוגע לחלוקת משאבים בין חברי הקבוצה

ובין חברי הקבוצה השנייה. בשלב זה נצפתה אפליה לטובת חברי הקבוצה, כשהמשתתפים העדיפו באופן גלוי את קבוצתם על פני הקבוצה השנייה, זאת למרות שלא היו באינטראקציה כלשהי עם חברי הקבוצה שלהם. חשוב לציין כי האפליה התרחשה למרות שהסיטואציה לא אפשרה מקסום רווח אישי, ללא יריבות בין הקבוצות או מצבים חוזיים.

ניתן ללמוד מכך שהשייכות לקבוצה, גם כאשר היא מינימלית ונבחרת באקראי, מושרשת באופן עמוק בטבע האנושי וכמעט שלא ניתנת לביטול. יתרה מכך, בניסוי נוסף שמייסון מזכירה (שריף, 1954), יש עדויות לכך שהשתייכות לקבוצה עלולה להטות את יכולת השיפוט של המציאות האובייקטיבית, באופן שמאדיר את ביצועי הקבוצה ששייכים אליה ומקטין את הקבוצות האחרות.

ניתן לראות כי הצורך להשתייך לקבוצה, גם אם היא מינימלית ואקראית, מהווה אלמנט בסיסי בהוויה האנושית, גם במצב בו אנו לא יודעים מי הם חברי הקבוצה אליה אנחנו משתייכים. לכן, יהיה זה סביר להסיק כי גם במצב המקורי של רולס למשתתפים יש את הצורך להשתייך לקבוצה מסוימת. ניתן לחשוב על מצב בו נוצרות קבוצות שונות תחת מסך הבערות, כמו למשל קבוצות בעד ונגד סוגיה מסוימת. קבוצה כזו, שאיננה קבוצה מינימלית אלא מהותית יותר וסובבת סביב הסכמה, עלולה להטות את השיפוט של הפרטים כך שההסכמות יהיו מוטות (biased). בהמשך לכך, לא ברור מאליו האם ההחלטות שהתקבלו במצב הזה אכן משקפות את הרצון האינדיבידואלי של המשתתפים או שמא לחצים קבוצתיים היטו את התוצאות. בפועל, ניתן להטיל ספק בלגיטימציה של עקרונות הצדק שנבחרו ובמידת ההוגנות שהם מקיימים. חשוב

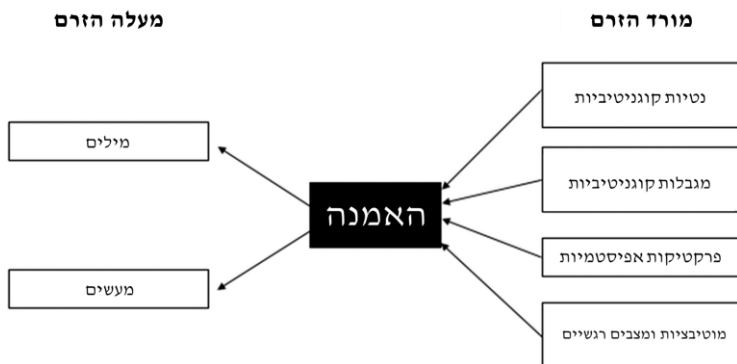
לציין שההטיה לאו דווקא תשפיע על התוצאה בפועל שכן איננו יודעים את כיוון ההטיה עבור כל פרט, אלא רק תערער על הלגיטימיות של התהליך. שכן שיקול הדעת של כל פרט מושפע מהקבוצה, ולא מייצר רק את שיקול הדעת האינדיבידואלי.

(3) פילוסופיה - הדיון המוסרי וההכרתי בהאמנות גזעניות

עתי אבחן את המצב המקורי מנקודת המבט של הפרטים והאמנותיהם. הפילוסופית רימה באסו טוענת שהאמנה גזענית היא עוולה גם אם היא לא כוללת פעולה גזענית (Basu, 2019). היא משתמשת בדוגמה של ספנסר אודות מלצר המאמין ששחורים משאירים טיפים נמוכים, על מנת לבסס את טיעונה. ספנסר הוא "גזען רציונלי", שכן ההאמנות שלו מבוססות על מחקרים שמוצאים ששחורים משאירים בממוצע טיפים נמוכים. בהיותו "גזען רציונלי", ספנסר לא רואה עצמו כגזען, שהרי הוא אינו מפלה בפועל את הסועדים השחורים ובנוסף טוען שעובדות אמפיריות לא יכולות להיות גזעניות. למרות זאת, באסו תטען כי מדובר בגזענות ובעוולה, שהרי אנשים נפגעים מכך שחושבים עליהם דברים מסוימים. חשוב לציין שבאסו לא עוסקת בתנאים הפסיכולוגיים או החברתיים של ספנסר, אלא מניחה שהוא אדם ממשי ובעל מערכת האמנות.

כדי להוכיח את טענתה, באסו פורשת מפת דרכים עבור הקורא (כמפורט בתרשים 1), ומראה כי העוול לא טמון רק בפעולה (Down-Stream) או רק במערכת הקוגניטיבית (Up-Stream) האחראית על יצירת ההאמנות שלנו, כך שגם בהאמנה עצמה קיים עוול מסוים. כדי להראות שהעוול לא טמון רק בפעולה, מציעה באסו את הדוגמה של גייק, העובד בתור שומר בחנות. גייק לא אוהב את מקום עבודתו ולא מפריע לו אם גונבים משהו מהחנות.

גייק רואה לקוחה שיוצאת מהחנות ומאמין שהיא גנבה את הארנק איתו היא יוצאת, אך לא עושה דבר בנידון. גייק אמנם לא מבצע פעולה, אך אותה לקוחה לא הייתה רוצה שגייק יחשוב שהיא גנבה את הארנק, כך שנעשה לה עוול מסוים.

תרשים 1: השפעות של האמנות במורד הזרם ובמעלה (באסו, 2019)

לאחר ששללה את מורד-הזרם, באסו טוענת כי גישה הרואה בהאמנות גזעניות תוצר לא רצוני של מערכת קוגניטיבית היא בעייתית. באסו מונה שלוש בעיות מרכזיות בגישת ה-Upstream: ראשית, לא ברור האם מתרחשת עוולה והיכן היא מתרחשת אם היא אכן מתרחשת - האם הבעיה היא בתצפיות גזעניות המובילות להאמנה גזענית, או שמא בהאמנה גזענית שנוצרה באמצעות תצפיות ניטרליות שנכנסו למערכת קוגניטיבית מוטה. שנית, אנו רגילים לחשוב על מוסר, בדגש על מוסר דאונטולוגי, כדבר המחייב וולונטריות ואחריות מסוימת. עם זאת, לא ברור כיצד יש לנו שליטה רצונית על המערכת הקוגניטיבית שלנו, כך שאם אנו

טוענים שעוולה היא תוצר של האמנה גזענית, לא ניתן לתלות אותה במערכת הקוגניטיבית גרידא. לבסוף, באסו טוענת כי אי אפשר להאשים את המערכת הקוגניטיבית עצמה בהאמנות גזעניות - אם נניח מערכת קוגניטיבית גזענית ללא האמנות בתוכה, לא נסיק שיש בה עוול ולכן לא ניתן לתלות את כל האשמה במערכת. לאור הטיעונים הללו, באסו מגיעה למסקנה כי לא ניתן לייחס את כל העוולה למערכת הקוגניטיבית. בסיכומו של דבר, באסו מראה כי העוול לא טמון רק בפעולה או רק במערכת הקוגניטיבית, אלא שיש חלק מסוים של העוול הנמצא בהאמנות עצמן.

כדי להשלים את מהלכה הלוגי, באסו מראה כי ישנם שני תנאים, תנאי טעות ותנאי חם, שצריכים להתקיים ביחס להאמנות גזעניות. בעוד תנאי הטעות מדבר על האמנה שאינה נכונה, התנאי החם הוא מצב בו האמנה מלווה במסגרת בעייתית, כמו מרמה עצמית או רצון רע. דוגמה לכך היא הרצון להאמין לכל ממצא אמפירי לגבי קבוצה מסוימת כל עוד ההאמנה היא שלילית כלפי אותה קבוצה. לפי באסו, תנאים אלה אינם שלמים ולמעשה לא מאפשרים זיהוי נכון של גזען רציונאלי. אם נבחן את ספנסר לפי התנאים הללו, נראה כי ספנסר לא עומד בתנאי הטעות שכן האמנותיו מבוססות על ממצאים אמפיריים נכונים ולא ניתן לקבוע אם הוא עומד בתנאי החם - אנחנו לא יודעים האם באמת מתקיים אצלו תנאי חם מבלי להניח הנחות חזקות מאוד על הפסיכולוגיה שלו. עם זאת, באסו מציעה תנאי נוסף והוא התנאי הקר. לפי תנאי זה ספנסר נוטה להאמין בממצאים שנראים לו נכונים בהתאם לסביבה שלו, גם אם אין לו ודאות לגביהם. למעשה, באסו מראה כי התנאי החם לא הכרחי, ויכולה להיות גזענות גם תחת תנאי הקר.

האם מסך הבערות של רולס מצליח להתמודד עם מסקנתה של באסו? נניח שספנסר, שאיננו יודעים מה צבע עורו, נמצא תחת מסך בערות. כיוון שאיננו יודעים את הקבוצה אליה ספנסר משתייך, ניתן לדמיין מצב בו עורו של ספנסר שחור או לא שחור וספנסר עדיין יחזיק בהאמנה ששחורים משאירים פחות טיפ. במצב הזה, לא ברור כיצד מסך הבערות יכול להימנע מאפליה המנוגדת לצדק. מסך הבערות יכול לצמצם אפליה כלפי קבוצה מסוימת, למשל עניים, משום שהפרטים מאחורי מסך הבערות לא רוצים להשתייך אליה. עם זאת, במקרה של ספנסר השתייכות או אי-השתייכות לקבוצה לא בהכרח תשנה את ההאמנה הגזענית שלו, כך שמסך הבערות לאו דווקא אפקטיבי במצב הזה. למעשה, ייתכן והמצב המקורי של רולס מכיל בתוכו עוולות, באופן שלא עולה בקנה אחד עם רעיון של מצב מקורי הוגן.

(4) כלכלה - פונקציית התועלת של המפלה

כעת אשתמש ברעיון של פונקציית תועלת כדי לבקר את המתודולוגיה של רולס בהתבסס על מחקר הבוחן את יחסי הגומלין בין שתי קבוצות של עובדים בקניה (Hjort et al., 2014). יורט ועמיתיו בחנו פירמה לייצור פרחים, שהעובדים בה מגיעים משני שבטים יריבים, והחלוקה לצוותים במפעל מתבצעת באופן אקראי. בהתבסס על אקראיות החלוקה ועל שני ניסויים טבעיים, משבר פוליטי שהוביל לסכסוך אלים בין השבטים ושינוי מבנה השכר בפירמה, יורט מראה כי לעובדים בפירמה ישנה העדפת טעמים כנגד עובדים מקבוצה אתנית שונה משלהם.

כדי להציג את התמריצים עבור העובדים במודל של יורט אסביר את מבנה השכר הראשוני בפירמה. כל צוות בפירמה מורכב משלושה

עובדים: ספק (האחראי למסור את הפרחים לעובדים) ושני עובדים (שתפקידם לסדר את הפרחים בזרים). נניח שספק מקבל תשלום w עבור כל פרח שהצוות מייצר, בעוד שהעובד מקבל w_2 עבור כל פרח שהוא עצמו מייצר. בנוסף, יורט מניח "פרמיה" לאפליה עבור הספקים, שיכולה להיות חיובית או שלילית בהתאם לקבוצה האתנית של העובדים, וכך בונה מודל המתאר את התועלת של הספק:

$$wage - effort + utility|disutility$$

התועלת (חיובית או שלילית) מושפעת מהרווחה של העובדים אליהם הספק מעביר את הפרחים: תועלת במקרה והעובד שייך לקבוצה האתנית של הספק ואי-תועלת במקרה הפוך.

כדי לבחון את מידת המימוש של המודל, יורט מראה כי היעילות הממוצעת של צוות מגוון אתנית נמוכה יותר מהיעילות הממוצעת של צוות הומוגני. למעשה, יורט מוצא כי יש ספקים המוכנים לפגוע במשכורתם העצמית כדי לפגוע במשכורת של עובד שלא שייך לשבט שלהם. יורט מצליח לתת משנה תוקף לתוצאות הללו באמצעות שני ניסויים טבעיים שהתרחשו במהלך המחקר: הוא מראה שבזמן סכסוך אלים היעילות של צוותים הטרוגניים יורדת, דהיינו הספקים מוכנים להפלות יותר. בנוסף, לאחר מעבר לשכר קבוצתי, בו הספק מתקשה להפלות בין העובדים השונים, היעילות הממוצעת של צוותים הטרוגניים עולה.

אם נחזור למצב המקורי של רולס, נראה כי פונקציית התועלת של הספק המפלה מציבה בעיה: קיימים אנשים שמעדיפים לצרוך פחות ממוצר טוב ובתנאי שמישהו אחר יצרוך פחות מאותו מוצר.

אמנם הפרטים במצב המקורי לא ממקסמים את תועלתם האישית, אך הם נדרשים ליצור מסגרת צודקת המאפשרת את מקסום התועלת של כלל הפרטים בחברה. עם זאת, אם בחברה יהיו מספיק פרטים עם פונקציית תועלת דומה לזו של הספק המפלה, ייתכן ואחד מעקרונות הצדק שייגזרו מהמצב המקורי יהיה אפליה, כיוון שהוא מאפשר לפרטים רבים למקסם את תועלתם האישית, ולמעשה המצב המקורי של רולס יוביל לעקרון מפלה, המנוגד לצדק.

סיכום

כפי שרולס ניסה לייצר מנגנון "עיוור" ליצירת הצדק, כך גם פירמות, ממשלות וקבוצות חברתיות נוספות ניסו ומנסות לייצר מנגנונים "עיוורים", במטרה לצמצם פערים בין קבוצות שונות. דוגמה לכך ניתן לראות באלגוריתם השכר של אובר, שאינו כולל את מגדר העוסק או העוסקת, אך בכל זאת מייצר פערי שכר בין גברים לנשים. אם כן, מנגנון "עיוור" לא בהכרח פותר את הבעיה של אפליה, ודווקא אותו "עיוורון" עלול ליצור פערים בין פרטים שאותם אנו תופסים, ובצדק, כמפלים וראויים לגינוי. או במילותיה של באסו: "אנו חיים בעולם שהיה ועודנו בנוי על מוסדות ונורמות גזעניות".

Basu, R. (2019). The Wrongs of Racist Beliefs. *Philosophical Studies*, 176(9), 2497-2515 .

Hjort, J. (2014). Ethnic Divisions and Production in Firms. *The Quarterly Journal of Economics* 129(4), 1899-1946.

Mason, L. (2018). How Politics Became our Identity. *Uncivil Agreement: How Politics Became our Identity*. University of Chicago Press.

Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice: Original Edition*. Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press.

משווה ומעלה: תחרויות ספורט כמקרה בוחן ליתרונותיה של חברה שוויונית

תומר עתיר
סטודנט שנה ב' באוניברסיטה העברית

עם מיליארדי דולרים של השקעות זרות, מכירות כרטיסים והכנסות ענק מחסויות - לא נראה שבעולם הספורט של ימינו שורר שוויון כלכלי. כיצד נראה שוויון בספורט, והאם הוא בכלל נחוץ? המאמר הבא יטען שכן, ויציע שלושה מנגנונים שתכליתם הסדרת שוויון ביכולות הספורטיביות. לבסוף, תוצג החברה הספורטיבית כמיקרוקוסמוס של החברה האזרחית בכללותה, ובכך התארגנות אנושית ממנה ניתן לגזור מסקנות ולקחים על ההסדרים החברתיים והפוליטיים הראויים בחברה ככלל.

(1) מבוא

"את הדברים אותם אני יודע בוודאות הגדולה ביותר על מוסר ומחויבות - אני חייב לכדורגל". (קאמי, 1957)

משחקי כדור קבוצתיים מתקיימים בקביעות במסגרת ליגות מאורגנות. בהשאלה מתורת המשחקים, תחרויות אלו הן משחק סכום אפס: תיקו מתאפשר לעיתים, אך החתירה אליו לא יעילה כאסטרטגיית פעולה. הסיבה היא שלאורך זמן, הצלחה מחייבת ניצחונות ללא "פשרות". נראה ששוויון, בין אם על הדשא או באולם, הוא לא רצוי. ברם, ייתכן שהוא חיוני מחוץ למגרשים.

במאמר זה אבקש לטעון כי האפשרות של שוויון, כתחרות בין יריבות שוות-יכולות, דווקא רצויה וטומנת בחובה מעלות רבות. לצורך ביסוס טענתי, אציג תחילה תיאוריה לפיה תנאי פתיחה שווים יותר תומכים בצמיחה כלכלית של "חברה ספורטיבית". לאחר מכן אפנה לסקירת שלוש דוגמאות למנגנונים שממסדים שוויון ביכולת הספורטיבית בעזרת חוקי התחרות. לבסוף אתיחס לערך שבשוויון ביכולות וליתרונות ששוויון כלכלי מניב לחברה אזרחית, ואקשור בין שני התחומים. מסקנתי היא ששוויון לא בהכרח פוגע ברווחת הכלל, ולפיכך ניתן לקבלו כעיקרון מנחה בעיצוב מערכת חברתית ופוליטית הוגנת ויעילה.

(2) שוויון בחברה ספורטיבית

בתחרויות ספורט "תנאי המשחק" יכולים להיות שווים יותר או פחות. לצדדים נקודת מוצא שונה, וכמו בחברה האזרחית היא לעיתים גורלית. למשל, קופר ושימאנסקי הראו בספרם Soccernomics שהדירוג הסופי בטבלת הליגה של קבוצת כדורגל תלוי ב-89% בתקציב השכר השנתי שלה. במצב כזה התחרות היא כלכלית ולא ספורטיבית (Kuper & Szymanski, 2014).

בהיעדר השפעה חיצונית, הסיכוי לשינוי משמעותי בגורל קבוצה הוא קטן. הרי הצלחה ראשונית יוצרת תדמית חיובית, מושכת הון ושחקנים טובים ומניחה יסודות להקמת שושלת. מבט חטוף בכמות האליפויות שגרפו שתי קבוצות כדורגל סקוטיות, 107 מתוך 126 אפשרויות עד 2022, מספיק כדי להיווכח שלפעמים בספורט מה שהיה הוא שיהיה.

למרות זאת לא מדובר בדרך ללא מוצא וישנן שתי אפשרויות להתמודדות עימה. הראשונה, מהפך במצבה הכלכלי של קבוצה,

לרבות רכישה בידי בעלים עשיר. זהו פתרון פרטני, ולכן מאמר זה יעסוק במענה השני: גיבוש הסדרים כלכליים, מנהלתיים או ספורטיביים שמקדמים את "האיזון התחרותי". מושג זה הוא מעין ציפייה של אוהדים לקיום תחרות אמיתית, שבהיעדרה העניין בתחרות פוחת (Szymanski, 2001).

חישבו על התמודדות בין מתחרות שוות החסרות יכולת כלכלית להשיג יתרון על יריבותיהן. לאיזו תוצאה נצפה? מתח ואי-וודאות בספורט, כאמור, יוצרים עניין. זה בתורו גורר מעורבות מוגברת: סיקור, שיח ברשתות החברתיות, קהל ורייטינג. כל אלו מתורגמים לבסוף להכנסות מקניית זכויות השידור, רכישת כרטיסים, חסויות וממכר מרצינדיז.

המשאבים החדשים מאפשרים השקעה ברכישות ובפיתוח. במצב כזה, קבוצות יצברו עוד נכסים בדמות שחקנים ומאמנים טובים יותר ולכן יקרים יותר. בנוסף, באפשרותן לגבש שיטות אימון יעילות ובריאות יותר. השימוש בשחקנים, בצוותים מקצועיים, במתודולוגיות ובכלים מדעיים משודרגים מרחיב את מנעד היכולות שברשות כל קבוצה וגורם לאיכות המשחק לעלות. כשהתהליך הזה מתבצע במקביל בליגה שלמה, נוצרים עוד מתח ועניין בתחרות, וכן הלאה. על כן, כל הקבוצות יכולות להרוויח כלכלית מהשוויון.

אישוש היתרונות של הסדרי השוויון הוא משימה מאתגרת. בפרט, בכל הקשור לנטרול השפעות כמו רמת הליגה טרום-השוויון, המוניטין שצברה ומופעים ספורטיביים חריגים המטים את כף המאזניים בקיצוניות (כמו במקרה של מסי ורונאלדו בליגת הכדורגל הספרדית). עם זאת, אני סבור שבמקרים אליהם אתייחס השוויון ביכולות היה חשוב ביצירת, או לפחות בשימור,

דומיננטיות וותיקה של ליגות ספורט מובילות. אלו יעמדו במרכז הניסיון להדגים את טענתו.

(3) מנגנונים ספורטיביים שוויוניים

דרך אחת לשוויון ולשגשוג עוברת, כאמור, בגיבוש הסדרים שונים. בליגת הכדורגל האנגלית (הפרמיירליג), בליגת הכדורסל האמריקנית (ה-NBA), ובליגת הפוטבול האמריקנית (ה-NFL), מונהגים מנגנונים שמדגימים כיצד השוויון והרווחה דרים בכפיפה אחת.

הפרמיירליג מקיימת הסדר כלכלי, כשחלוקת ההכנסות שלה מוטה לתגמול מבוסס השתתפות. זאת אומרת שחלק ניכר מהכנסת הקבוצות האנגליות הולך לכיסן רק מעצם השתייכותן לפרמיירליג. ההכנסה מחוזי השידור המקומיים מחולקת כדלקמן: מחציתה שווה בשווה בין קבוצות הליגה, רבע ממנה לפי כמות השידורים והרבע האחרון לפי ההישגים. מבחינה מתמטית שיטת החלוקה הזאת מבטיחה שהיחס בין התגמול הגבוה לנמוך ביותר יפחת מ-1.8 (Premier League, 2016). החלק הארי בהכנסות נוספות שיוצרת הליגה מחולק שווה בשווה בין הקבוצות. המשמעות היא שבפועל היחס נמוך יותר, ושהסכום הממוצע לקבוצה קרוב מאוד לחציון. לפיכך, חלוקת הכנסות הליגה האנגלית שוויונית בהרבה מאשר בליגות כדורגל פופולריות אחרות שנוטות להתחשב יותר בהישגים ובמוניטין, ומיטיבות מראש עם הקבוצות החזקות (טבלה 1).

ההכנסות מטלוויזיה הכרחיות ליכולתן של קבוצות מצליחות פחות להתחרות בצורה שוויונית יותר: לקבוצה גדולה יחסית ההכנסה משידורי הליגה מהווים כרבע מהכנסתה השנתית;

לקבוצה קטנה יותר, כשלושה רבעים (Ajadi et al., 2020). ברור שבלי חלוקה שוויונית הפערים ביכולות הכלכליות יתעצמו. מנגד, נוכחותה נמצאה כגורם התורם לאיזון התחרותי (Szymanski, 2001). מאז כינון החלוקה השוויונית, ניכר שמשחקים בין קבוצות פרמיירליג כשהן נפגשות במסגרת הליגה (מפעל עם פערי הכנסות נמוכים בין קבוצות) מעניינים יותר צופים מאשר אותם משחקים כשהם במסגרת הגביע (שם גם קבוצות מליגות נמוכות שהכנסתן נמוכה).

השוויון בהכנסות הנהוג באנגליה מאז ליגת הכדורגל הבכירה הוקמה מחדש לפני שלושים שנים במתכונת הנוכחית לשם הגדלת ההכנסות, הניב תוצאות. הפרמיירליג נהנית מעליונות כלכלית מוחלטת: ב-2019 רק שתי קבוצות לא-אנגליות - ברצלונה וריאל מדריד, שהיו הקבוצות המצטיינות בתחרויות האירופיות בעשור האחרון - הכניסו מהסכמי זכויות שידור יותר מאשר הקבוצה האנגלית הנחותה ביותר (Ramble, 2019).¹

ליגה	יחס בין ההכנסה מטלוויזיה הגבוהה ביותר לנמוכה ביותר	סכום ממוצע לקבוצה	סכום חציוני לקבוצה
אנגלית	1.6	123	121
איטלקית	2.3	52	50
צרפתית	3.1	27	24
גרמנית	3.3	52	46
ספרדית	3.6	56	45
עונת 18/19, במיליוני פאונד			

טבלה 1: חלוקת הכנסות הליגה האנגלית מול ליגות אירופאיות מקבילות

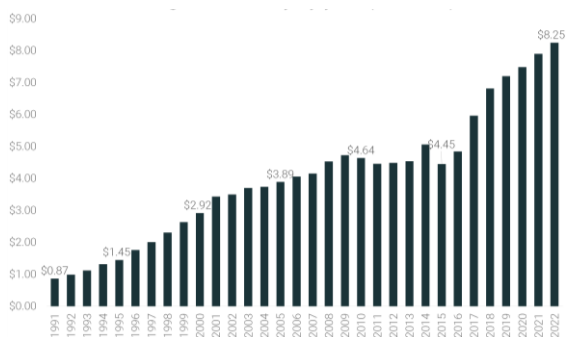
¹ יובהר כי הנתונים הכספיים במסמך זה מעודכנים ל-2019 כדי לנטרל השפעות מהקורונה.

מעניין לראות שבאנגליה נרשמו בין העונות 12/13 ל-21/22 חמש אלופות שונות, נתון גבוה מאשר במדינות האחרות (שלוש בספרד, בצרפת ובאיטליה; אחת בגרמניה). דהיינו, בחברה הספורטיבית האנגלית התארים, ולא רק המשאבים, התחלקו בין יותר קבוצות מאשר בחברות אחרות. מקרה זה מדגים היטב כיצד מעגל השגשוג עובד: השוויון הראשוני ביכולות הכלכליות מוסיף עניין, שמניב הכנסות, שמעלות את הרמה וחוזר חלילה. במקרים הבאים, נראה שניתן לקדם שוויון גם באמצעים שהם לא כלכליים גרידא.

חוקי ה-NBA כוללים מנגנונים לחיזוק חזרתי של השוויון ביכולות. למשל, הליגה מפקחת על הוצאת הקבוצות וקובעת "תקרת שכר", סכום הוצאה מקסימלי על שחקנים. את התקרה ניתן לפרוץ בכפוף לתשלום "מס מותרות": קבוצה משלמת למתחרות שלא חרגו ממנה סכום שהולך וגדל, בהתאם לחריגה. למשל, בעונת המשחקים הקודמת (21/22) שליש מקבוצות הליגה פיצו את האחרות בסכום שהצטבר ל-160 מיליון דולר (NBA Team Luxury Tax Tracker, n.d). בדרך זו, הליגה מתמרצת שוויון בהוצאות וממסדת תנאים להתמודדות כלכלית שווה.

כמו כן, שער הכניסה העיקרי לליגה, "דראפט" דרכו שחקנים צעירים מצטרפים לראשונה ל-NBA, מנוהל בצורה שמיטיבה עם החלשות ביותר. בתום כל עונה, ככל שקבוצה הייתה גרועה יותר, כך גדל הסיכוי שלה לזכות בהגרלה בבחירה גבוהה יותר. היא יכולה להשתמש בה כדי לבחור שחקני חיזוק טובים ומוכשרים יותר, ולשמור על האיזון בליגה בטווח הארוך.

לאור הסדרים אלו, לא מפתיע שבעשור האחרון נרשמו בליגה 7 אלופות שונות. מעגל השגשוג הספורטיבי נצפה כאן, וגם זה הכלכלי שמתבטא בשכר השחקנים. השכר הממוצע של שחקן NBA הוכפל כמעט פי 10 מאז 1991 (Dimitrije, 2021). לאור הסכם הקושר בין הכנסות הליגה לשכר שחקניה, נתון זה משקף צמיחה אדירה בעשורים האחרונים (תרשים 1). נתונים אלו מעוררים תהייה, האם הליגה הייתה כה מפותחת גם ללא הסדרים בני עשרות שנים לעידוד השוויון ביכולות?

תרשים 1: שכר ממוצע ב-NBA לפי שנים (מיליוני דולרים)

ה-NFL מפעילה מנגנון ספורטיבי ככלי לעידוד השוויון, לצד הסדרים דומים למוזכרים מעלה. למרות שהליגה כוללת 32 קבוצות, כל אחת משחקת בעונה הסדירה רק 17 משחקים הקובעים מי מהן יעפילו לפלייאוף האליפות. בכל שלב בפלייאוף שתי קבוצות נפגשות למשחק בודד על ההתקדמות בתחרות. מבנה זה שונה מה-NBA, לדוגמה, בה 30 קבוצות משחקות 82 משחקים כל אחת לפני הפלייאוף, שבו עליית שלב מצריכה 4 ניצחונות נגד אותה יריבה.

הפורמט של ה-NFL יוצר תחרות שוויונית יותר בין הקבוצות, כי כמות משחקים נמוכה מעניקה משקל גדול להפתעות. במדגם קטן ולא מייצג, הסטטיסטיקה לא תמיד מתיישרת: לקבוצה שנחשבת חזקה אין תמיד מספיק זמן להתאושש ממשבר, וקבוצה שנחשבת חלשה יכולה להתגלות כמוצלחת מאוד. מספר המשתתפות השונות בגמר הליגה בין העונות 12/13 ל-20/21, שעומד על תריסר, 50% יותר מה-NBA באותו הזמן, ממחיש זאת. הדבר ממצב את ה-NFL כליגה המכניסה ביותר בעולם (16 מיליארד דולר ב-2019, ראו Florio 2021), ובעלת שיאי צפייה בטלוויזיה. נתונים אלו מדגימים את התמורה שיכולות לקבל ליגות שמספקות שוויון הזדמנויות נרחב.

(4) שוויון בחברה אזרחית

הראיתי עתה שהשימוש במנגנוני שוויון לא מתנגש עם קיומו של מעגל שגשוג ספורטיבי. הפרמיירליג, ה-NBA וה-NFL מדגימות כיצד ליגת ספורט יכולה ליהנות מהכנסות גבוהות ובמקביל להשתמש במנגנונים המשמרים בעקביות נקודת פתיחה שווה יחסית בין הקבוצות. בספורט, האיזון התחרותי לא סותר פריחה כלכלית וסיפורי הצלחה רבים. זהו תחום בחברה האנושית שמדגים מהם יתרונות השוויון ויכול להיות בסיס לדיון נורמטיבי אודות שוויון בחברה האזרחית.

לפיכך, אטען שמעבר להיותו של השוויון ערך אינטרנזי בעיני רבים, יש לו גם ערך אינסטרומנטלי לחברה. לשם כך, אבקש לבאר את מושג השוויון בו אני דן. מאמר זה מתייחס לשוויון ביכולות, בהתאם לגישתו של הכלכלן אמרטייה סן. להבדיל מגישות שקובעות שיש להשוות משאבים או רווחה, סן מבקש להשוות את האמצעים שיאפשרו חיים טובים הנמדדים באופן אובייקטיבי. לפי

גישת היכולות, הרווחה של פלוני צריכה להימדד בהתאם להרכב היכולות הקונקרטיות בהן מחזיק. דהיינו, עלינו לבחון האם אנשים מסוגלים לממש צורת חיים שניתן לכנותה ראויה וטובה (Wells, n.d.). על פי גישה זו, נגדיר עניים לא כאלו שאינם חיים כראוי אלא כאלו שחסרים את הפוטנציאל, היכולת, לחיות חיים כאלו. לדידי התיאוריה של סן, בשינויים הנדרשים, מניחה תשתית רעיונית לתמיכה בתנאי תחרות שוויוניים בספורט. שהרי, אם קיימים פערים אדירים בין קבוצות, בשביל מה להתחרות? לפי הפילוסופיה הפוליטית של סן השוויון יהיה הדבר הנכון והצודק לקדם, וזה יתבטא בכינון הסדרים מתאימים.

בדומה לסן, גם הפילוסוף הפוליטי ג'ון רולס הדגים כיצד נהלים אלו חשובים מבחינה נורמטיבית. בספרו *Justice as Fairness: A Restatement* הציג את משנתו לגבי הדרך ההוגנת לנהל מערכות אנושיות. בפרט, הוא ביקש לנסח את התנאים לכינון חברה הוגנת לאורך זמן. לטענתו, נוכל לגבש כללים כאלו על ידי התחלה מנקודת מהנחה שאנחנו חסרי ידיעה אודות מצבנו החברתי, תחת "מסך בערות". אחד מעקרונות הצדק שכלל בספרו הוא השוויון בהזדמנויות להצלחה: לאורך זמן, טען, דראפט ה-NBA מממש היטב את עקרון זה, באמצעות חלוקת משאב חשוב בין הקבוצות - הכישרון (Rawls, 2001). מפני שבכל שנה הדראפט ממקסם את יכולתו של אחרון המוטבים, יש בו משום עמידה עקבית על יכולת שווה להצליח בתחרות. בכך הבהיר רולס שכמו בספורט, החברה כולה יכולה לאמץ עקרונות צדק דומים.

בנוסף, להתארגנות שוויונית בספורט יש לא רק הצדקה פילוסופית, אלא גם יתרונות נלווים המצדיקים חתירה לשוויון כאמצעי. כפי שהצגתי קודם, ליגות שוויוניות יותר מטיבות עם

הקבוצות והאוהדים כאחד. במסגרת מעגל השגשוג הספורטיבי זכות קבוצות בליגות שיווניות יותר לסיקור, קהל ורייטינג, המתורגמים לעלייה בהכנסות אשר מאפשרת השקעה חוזרת בקבוצה ובשחקניה. האוהדים כאמור גם מרוויחים מליגה שיווניות יותר, כפי שמעיד הקשר החיובי בין התעניינות לאיזון תחרותי.

היתרונות הנלווים להתארגנות שיווניות יותר בספורט מזכירים מתאם דומה בין שוויון כלכלי וחברתי לאיכות חיי הקהילה. בספרו *The Impact of Inequality* הראה האפידמיולוג החברתי ריצ'ארד וילקינסון כיצד חברות שחלוקת ההכנסות בהן שוויונית פחות סובלות יותר מחוליים חברתיים כמו רצח, חוסר אמון וגזענות (Wilkinson, 2005). הוא הציג את היתרונות שמהם נהנות חברות שוויוניות יותר, כתוצאה מהון חברתי שנוצר בהן. מושג זה מייצג מדד לאיכות חיי הקהילה, המתייחס בין השאר לחוזק הקשרים החברתיים, האמון בין חבריה והביטחון החברתי שנמצא בה. תחושות התעוזה והמסוגלות המתפתחות בהן, למשל, עשויות להגדיל את ההשתתפות בפעילות הכלכלית, להוביל לצמצום נוסף בפערים ולכונן מעגל שגשוג חברתי-כלכלי.

ווילקינסון הדגים זאת בעזרת יפן, שוודיה וארה"ב. הראשונות הן מדינות שוויוניות במיוחד. בהתאם, תושביהן נהנים מתוחלת החיים הממוצעת הארוכה ביותר, שיעורי האמון הגבוהים ביותר ושיעורי הפשיעה האלימה הנמוכים ביותר. ארה"ב, לעומתן, מדורגת נמוך בהיבטי השוויון. בו בזמן, הזכיר ווילקינסון, היא סובלת משיעורי הרצח הגבוהים בעולם המפותח, ומאמון ותוחלת חיים נמוכים. זאת אומרת שפערים כלכליים טומנים בחובם חסרונות, וצמצומם עשוי להיטיב עם כלל החברה. על כן, מתוך

מחקרו של ווילקינסון אנחנו מגלים ומגלות שחברה יכולה להפיק גם ערך אינסטרומנטלי משוויון, ולא רק לשאוף אליו בגלל ערכו האינטרנזי.

סיכום

מכלול הדוגמאות שהזכרתי מעלה תמונה ברורה: ליגות ספורט מובילות בעולם מציגות מתאם בין תנאי תחרות שוויוניים ובין עליונות ספורטיבית וכלכלית. הפרמיירליג, ה-NBA וה-NFL מפעילות כלים שונים שמספקים לקבוצותיהן תנאים כספיים דומים, מחלקים את הכישרון ונותנים הזדמנות להצלחות לא צפויות. בהתאם, הליגות מעוררות עניין, מביאות קהל נוסף ושוברות שיאי הכנסה.

ממצאים אלו מאפשרים להסיק שמעגל השגשוג מחברה אזרחית שוויונית נמצא, בזעיר אנפין, גם בתחומי חיים אחרים. ייתכן שהספורט הוא נדבך בחברה בו ממצאיו של ווילקינסון תקפים, ויתרונות השוויון מעצימים את היתרונות שהוא מביא עימו לחברות שמאמצות אותו. הערך האינטרנזי שבו מחוזק על ידי ערך אינסטרומנטלי.

הגם שנדרש מחקר נוסף כדי לברר את טיב הקשר המדובר בתחום הספורט, ניתן להרהר בהשלכותיו. בפרט, בדבר האפשרות שאימוץ עקרון השוויון הוא לא רק עניין של תפיסת צדק השואפת לצמצום פערים, אלא צעד שלו תועלת רבה. במקרים שהזכרתי, ההתאגדות סביב מנגנון להסדרת שוויון ביכולות יצרה, או לכל הפחות שימרה ולא מנעה, דומיננטיות בענפי משחקי הכדור הפופולריים. עניין זה שומט חלק מהותי בביקורת על החתירה לשוויון, ומראה כי אימוצו לא סותר שגשוג והצלחה לה שותפים רבים.

Ajadi, T., Burton Z., Dwyer M., Hammond T. & Ross C. (2020). *Deloitte Football Money League 2020 Report*. Deloitte, 14 & 50.

<https://www2.deloitte.com/bg/en/pages/finance/articles/football-moneyleague-2020.html>

Dimitrije C. (2021, November 10). *NBA Salaries Analysis (1991-2022)*. RunRepeat. <https://runrepeat.com/salary-analysis-in-the-nba-1991-2019>

Florio M. (2021, March 11). *NFL Revenue Drops From \$16 Billion in 2019 to \$12 Billion in 2020*. NBC Sports.

<https://profootballtalk.nbcsports.com/2021/03/11/nfl-revenue-drops-from-16-billion-to-12-billion-in-2020/>

How Much Money Do Clubs Receive From The Distribution Of Broadcast Rights? (2016, September 16). Premier League.

<https://www.premierleague.com/news/102362>

Kuper, S., & Szymanski, S. (2014). *Soccernomics* (3rd ed.). Bold Type Books, 14-15 .

NBA Team Luxury Tax Tracker (n.d.). spotrac .

<https://www.spotrac.com/nba/tax/2022/>

Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*. Harvard University Press, 51-52.

Swiss Ramble [@SwissRamble]. (2019, September 3). [Tweet; Image attached]. Twitter.

<https://twitter.com/SwissRamble/status/1168775828534177792>

Szymanski, S. (2001). Income Inequality, Competitive Balance and the Attractiveness of Team Sports: Some Evidence and a Natural Experiment from English Soccer. *The Economic Journal*, 111(469), 69-84 .

Wells, T. (n.d.). Sen's Capability Approach. *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://iep.utm.edu/sen-cap> ./

Wilkinson, R. (2005). *The Impact of Inequality: How to Make Sick Societies Healthier*. Routledge.

על אפליה בין אפליות: חקירה פילוסופית של שורשי האפליה הסטטיסטית דרך "הרהורים בשאלה היהודית" של סארטר

יונתן מאיר
סטודנט שנה ג' באוניברסיטה העברית

לאורך השנים נוצרה הבחנה ברורה בין אפליה סטטיסטית ואפליה מבוססת טעם, כאשר הראשונה זכתה ללגיטימציה ככלי יעיל להתמודדות עם בעיית היקבעות החסר. אולם, נשאלת השאלה האם אנו נוטים לעשות חסד עם אפליה סטטיסטית יתר על המידה? המאמר מתחקה אחר ההבחנה בין שני סוגי האפליה, תוך ניתוח המקרה ההיסטורי שעולה במסה "הרהורים בשאלה היהודית" מאת ז'אן-פול סארטר. טענת המאמר הינה כי אפליה סטטיסטית עשויה להיווצר בשל אפליה מבוססת טעם וכן עלולה לשמר עוולות לאורך זמן. לפיכך, אין לראות באפליה סטטיסטית כלי לגיטימי בניסיון לפתור את בעיית היקבעות החסר.

(1) מבוא

"בשבילנו מוגדר האדם, בראש ובראשונה, כהוויה "שבמצב". פירוש הדבר, כי ממצבו הביולוגי, הכלכלי, המדיני, החברתי וכוי"ב נוצרת כוליות סינתטית. אי-אפשר להפרידו מכוליות זו, שכן היא שמגדירה וקובעת את אופי אפשרויותיו, ואילו הוא, מאידך-גיסא, נותן לה את מובנה בבוחרו את עצמו בתוכה, ובאמצעותה" (סארטר, 1978)

כך פותח ז'אן-פול סארטר את פרקה השלישי של מסתו 'הרהורים בשאלה היהודית' (Réflexions sur la question juive) שנכתבה באוקטובר 1944 - חודשים ספורים לאחר שחרור פריז מידי הנאצים. סארטר שאף לחקור במסה זו את מקורותיה של האנטישמיות האירופית, על צדדיה הדתיים, התרבותיים, הכלכליים, הפוליטיים והפסיכולוגיים תוך הגדרת 'המצב', אוסף הנסיבות במסגרתן חי ופועל היהודי. במאמר זה ארצה לכפור בחלוקה הדיכוטומית שבין אפליה סטטיסטית ואפליה מבוססת טעם ובלגיטימציה שזוכה לה אפליה סטטיסטית כתוצאה מכך. אטען כי אין ביכולתנו להתחקות אחר עברה של האפליה הסטטיסטית או לחזות את התפתחותה, כך שבפועל היא מסייעת לא פחות מאפליה מבוססת טעם ליצירת אותו "מצב" שהגדיר סארטר ולשימור עוולות לאורך זמן.

(2) מהי אפליה?

במרבית ספרות המחקר והמודלים העוסקים בו מבוסס המושג 'אפליה' על הטיה וסטריאוטיפיזציה, אלמנטים מרכזיים בפתרון האנושי לבעיית היקבעות החסר (Underdetermination). מקורה של הבעיה בכך שהגישה שלנו לעולם החיצוני ולמציאות הבלתי-תלויה בנו מתווכת לנו על-ידי הגישה המוגבלת והסופית שלנו לראיות. אלו מעוותות את תפיסת עולמנו ביחס לצורתו בפועל, באופן שמאפשר את קיומן של אינסוף תיאוריות ומסקנות אפשריות שנוכל להסיק לגבי העולם. כפתרון לכך אנו משתמשים כפרטים בהטיות פסיכולוגיות המסייעות לנו לצמצם את מרחב ההשערות, תוך גישור הפער האינדוקטיבי הבלתי-מוגבל שקיים בין הראיות לתיאוריה. פתרון זה, המכונה גם סטריאוטיפיזציה, אינו רק כלי עזר המנחה אותנו בעולם, אלא גם כלי לחיסכון

במשאבים פיזיים וקוגניטיביים המשמש כטכניקה היוריסטית שחוסכת לנו זמן ומאמץ. על-ידי התייחסות לאנשים כחברים בקבוצה ולא כיחידים, נוכל לחסוך באנרגיה באמצעות התעלמות מהמידע המגוון והמפורט על כל אחד מהם (Johnson, 2020).

מקור סיווגיה של האפליה במחקר כלכלי שהתחקה אחר אפליה בשווקים. בשנות החמישים בחן הכלכלן גארי בקר דרכים שבהן נטיה אישית לאפליה עשויה לבוא לידי ביטוי בסביבת השוק ולייצר תוצאות מפלות בין משתתפותיו. בקר הגיע למסקנה כי בתנאים מסוימים השוק עשוי לייצר תמריצים לבעלי טעם מפלה להימנע מאינטראקציה עם אלו שהם מחזיקים בדעה שלילית לגביהם (Becker, 1957). מספר כלכלנים הביעו ביקורת על מודל האפליה מבוססת הטעם של בקר ובתחילת שנות השבעים הציגו הכלכלנים ארו ופלפס מודל חלופי של אפליה אופטימלית רציונלית, המכונה אפליה סטטיסטית (Arrow, 1971; Phelps, 1972). אפליה זו מבוססת על אפיון קבוצות ונובעת מאינפורמציה מוגבלת. היא נעשית על בסיס ידע קודם, כאשר המפלה לא יודע האם תכונה מסוימת נמצאת אצל הפרט או הקבוצה, אלא מעריך את קיומה על בסיס סטטיסטיות קודמות להן נחשף המקשרות בין הקבוצה וההישנות הסטטיסטית של תכונה בקרבה.

באופן אינטואיטיבי, נראה כי בעוד השימוש באפליה מבוססת טעם הוא שגוי, מעוול ובלתי צודק, השימוש באפליה סטטיסטית מאפשר לפרט לבצע באופן יעיל החלטות הכרחיות תחת תנאים של היעדר אינפורמציה מלאה. זאת, על סמך ידע אמפירי-סטטיסטי קודם, באופן בו החלטותיו מבוססות עובדות וידע באופן שלא מוטה לרעה על בסיס טעם. דוגמה לכך ניתן לראות באפיון גזעי (racial profiling), אותו נוהל שבמהלכו גורמי אכיפת החוק

משתמשים בגזעו של אדם או בקבוצה האתנית אליה הוא משתייך בתור קריטריון מהותי בהחלטה לתחקר או לעצור אותו, על אף היעדר חשד סביר נגד אותו אדם. התומכים בנוהל זה טוענים כי טקטיקת האפיון הגזעי אינה אלא הכרה של גורמי אכיפת החוק בכך שמבחינה סטטיסטית ישנה סבירות גבוהה יותר שאנשים המשתייכים לקבוצות אוכלוסייה מסוימות יבצעו סוגים מסוימים של פשעים יותר מהאוכלוסייה הכללית. עם זאת, ארצה לטעון כי אם נמקם את האפליה הסטטיסטית על ציר הזמן, נגלה כי גם בעברה וגם בעתידה עלולים להתקיים טעמים המטילים בספק את הלגיטימציה לשימוש בה.

(3) האפליה הסטטיסטית כמעוותת ומעוותת

תחילה אפתח דווקא בבחינת עתידה של האפליה הסטטיסטית. נראה כי למרות שסטריאוטיפים שבבסיסה של האפליה הסטטיסטית יכולים לסייע בהסבר העולם ובפישוטו עבורנו, הם מייצרים לאורך זמן עיוותים קוגניטיביים בלתי-נמנעים, באופן שעלול לפתח לאורך זמן נטיה לאפליה מבוססת טעם (Johnson, 2020). אנשים שגדלו בסביבות המעוצבות היסטורית על-ידי פרקטיקות מפלות יפנימו לאורך זמן פיסות מידע שיחזקו אצלם סטריאוטיפים נפוצים. לעתים קרובות הסטריאוטיפ יתאר באופן בוטה ומוקצן דפוסים הקיימים בפועל בעולם ויהודהד על-ידי התקשורת, תעמולה, ומדיום הבידור, המשמשים כמפעל לייצור המוני של מידע לא בהכרח אמין. המערכת הקוגניטיבית שלנו בנויה כך שאנו יוצרים הכללות שליליות ותומכים בהן ביתר קלות. לכן, גם אם הסטריאוטיפ עצמו עשוי להיות חף מעוול, בהתחשב במגבלות הקוגניטיביות והנטיות שלנו כבני אדם גורלם של סטריאוטיפים בהכרח לעוול (Basu, 2016). מכיוון שאנו חיים

בעולם שעוצב וממשיך להתעצב על-ידי גישות מפלות ומוסדות מפלים, הרוב המוחלט של הסטריאוטיפים שנאמץ, סטטיסטיים או מבוססי טעם, יתווספו לסט אמונות קיים ויעצימו אותו. בסופו של דבר, ייוצר מצב בו הסיווגים שפרט עושה על בסיס דוגמאות קודמות משחזרים את הסטריאוטיפים שעיצבו תהליך זה מלכתחילה. כך נוצר מעגל מעוול של הטיה אשר ממשיך לצייר ולהציב פרטים מקבוצות שוליים בתפקידים סטריאוטיפיים האופייניים להם.

בנוסף, ניתן למצוא גם בעברה של האפליה הסטטיסטית טעמים פסולים הפוגעים באופן משמעותי ביכולת להשתמש בה. מכיוון שאנו חיים בסביבה חברתית מורכבת, אותו "קיצור דרך" המשמש אותנו להתמודדות עם בעיית היקבעות החסר, גם אם הוא אחד המבוסס על סטטיסטיקה מוכחת, עלול להיות נגוע בהיסטוריה של "טעם לאפליה". הדבר יביא לעיתים קרובות לחיזוקם ולביסוסם של "מצבים" קיימים במסגרתם נאלצים להתקיים מושאי האפליה שלנו, באופן שמעמיק עוולות מתמשכות כלפיהן. אין באפשרותנו להתחקות אחר שורשיה של כל סטטיסטיקה מכיוון שעומדות לרשותנו ראיות מוגבלות בלבד, כפי שמתארת בעיית היקבעות החסר. כלומר, הסיבה שבגינה אנו פונים להטיה מלכתחילה, החוסר באינפורמציה, פוגמת ביכולתנו להשתמש בהטיות באופן חופשי כדי להתמודד עם אותה הבעיה.

(4) מקרה הבוחן של היהודי בנכר

ארצה להדגים את טענותיי הנ"ל באמצעות ניתוח "הקללה הכלכלית" של היהודים כפי שכונתה על-ידי סארטר, סטריאוטיפיזציה שהתפתחה בקרב עמי אירופה הנוצריים לאורך מאות שנים:

”הכנסייה של ימי הביניים סבלה את היהודים - אף-על-פי שיכולה היתה לכפות עליהם את המרת הדת או את ההשמדה - מפני שהללו מילאו פונקציה כלכלית חיונית ביותר. בהיותם מנוזים, עסקו במקצוע מנודה אך הכרחי: בהיעדר-יכולת להחזיק באדמות או לשרת בצבא, עסקו בסחר-כספים בו לא יכול היה הנוצרי לעסוק בלא שיזדהם. היום מאשימים את היהודים על עיסוקם במשלחי-יד בלתי-יצרניים ושוכחים שאותה אוטונומיה מדומה שלהם בקרב האומות נובעת מכך שהקצו להם משלחי-יד אלה על-ידי שאסרו עליהם את כל האחרים. על כן אין זה מוגזם לומר כי הנוצרים הם שבראו את היהודי, בהציבם בפני התבוללותו מחסום אלים ובהקצותם לו, שלא-בטובתו, תפקיד חברתי מסוים ביותר בו הצטיין מאז. המדובר גם כאן אינו אלא בזכרון מאורעות: התבחנותם של התיפקודים הכלכליים היום היא כזו שאי-אפשר עוד לייחס ליהודי תפקיד מוגדר” (סארטר, 1978)

לפי סארטר, מקורה של אותה קללה כלכלית באפליה מבוססת טעם ובאופן ספציפי באפליה בעלת שורשים דתיים, ובפרט בהיותו של היהודי ”רוצח המושיע”. כבר כאן ניתן לראות כיצד אפליה המבוססת על סטריאוטיפי שגוי, שסארטר כינה “[...] סיפור-בדים שנוצר על-ידי התעמולה הנוצרית בתפוצות”, מסוגלת להתפתח לממדים חסרי תקדים באמצעות גורם חזק ובעל השפעה, הכנסייה, אשר מפיץ ומתחזק את הסטריאוטיפ. היהודים הוקעו מהחברה והורשו לעסוק במספר מצומצם של מקצועות ובראשם העיסוק הטמא של הלוואה בריבית, באופן שהגדיר מחדש את ה”מצב” בו היו שרויים.

סארטר טוען כי במרוצת השנים התמקצעו היהודים בתחום הפיננסי ובתחומים הנושקים לו ונוצרה תכונה שניתן לקשר באופן

סטטיסטי ליהודים כקבוצה - העיסוק במקצועות חופשיים ובפרט בבנקאות, מסחר וממון. כלומר, בשלב זה נוכל לסווג כל יחס מפלה כלפי יהודים הנוגע לפרנסתם כאפליה סטטיסטית, שכן מרבית היהודים אכן עסקו במקצועות חופשיים לא יצרניים לאורך מאות שנים. את הדגש ארצה לשים על העובדה ששורשיה של אותה אפליה סטטיסטית באפליה מבוססת טעם דתי. אם נניח שאותו טעם נזנח ונחלש לאורך השנים, נוכל ללמוד מכך על האופן שבו אפליה סטטיסטית יכולה להיווצר ולהתפתח מתוך אפליה מבוססת טעם מוקדמת יותר. הטעם יוצר הסללה וזו מיתרגמת בסופו של דבר לסטטיסטיקה שנראית לגיטימית כאשר הקשרה ההיסטורי אובד. אם נניח שאותו טעם דתי מעולם לא נזנח, שהרי אנו חוזים בתופעה מסוכנת לא פחות - השימוש בסטטיסטיקה כדי להצדיק אפליה מבוססת טעם. בכל מקרה, שתי התופעות נראות כמעוולות וכבעלות פוטנציאל הרסני, דבר שאמור כבר בשלב זה להדליק אצלנו נורות אזהרה בכל הנוגע לגיטימציה של אפליה סטטיסטית.

בעת החדשה המאוחרת, כאשר בוטלו ההגבלות על היהודים והם החלו לעסוק גם בתחומים אחרים, התפתחה אפליה חדשה ואמורפית יותר המתבססת על סטטיסטיקה שאינה עדכנית עוד, לצד טעמים אנטישמיים וגזעניים המתבססים על הטיה כלפי היהודים כרודפי בצע וממון. זהו השלב הסופי שבו אנו יכולים לראות כיצד סטטיסטיקה והזנה בסטריאוטיפים לאורך זמן מסוגלים להשפיע על המבנה הקוגניטיבי של האדם ולהוביל להתפתחותו של טעם חדש. אם בשלב מוקדם יותר היה ניתן לטעון שהסטטיסטיקה משחקת תפקיד מרכזי ומנחה את פעולותיו של הנוצרי, שהרי בשלב הזה אותה אפליה מאבדת כל צורך בתימוכין. המבנה הקוגניטיבי של האנטישמי עוות לחלוטין עד לאותה העת

בעקבות סביבה שהדהדה לאורך מאות שנים את אותו הסטריאוטיפ, באופן שפיתח אצלו על בסיס הסטטיסטיקה אפליה מבוססת טעם חדשה.

סיכום

נדמה כי מקרה הבוחן שהוצג תומך בטענה שכל עוד אנו מכירים בעוול הקיים בהטיה מבוססת טעם ובהיותה פסולה, עלינו להכיר בכך שהטיה סטטיסטית לא טובה או לגיטימית יותר בניסיוננו לפתור את בעיית היקבעות החסר. אפליה סטטיסטית לא יכולה לקבל מעמד לגיטימי בדיוק מאותה הסיבה שאנו פונים להטיה מלכתחילה - חוסר באינפורמציה מלאה. אין לנו היכולת לאמוד את הטעם הכרוך בסטטיסטיקה, את היסטוריית הטעם שמאחוריה או את הטעמים שאליהם היא עלולה להתפתח. ההטיה הכרחית מבחינתנו כדי שנוכל להתמודד עם בעיית היקבעות החסר, אך היא טומנת בחובה עבר בעייתי וסכנות רבות אשר אורבות למבנה הקוגניטיבי שלנו, המוטה בקלות, וליכולתנו להפריד לאורך זמן בין סטטיסטיקה פשוטה ובין מסקנות וטעם "שמתבקש" שיגזרו ממנה. מהמקרה ההיסטורי של "הקללה היהודית" ניתן ללמוד כיצד אפשרי שסטריאוטיפים סטטיסטיים יתבססו על טעם מפלה וכיצד הם יכולים להוביל באופן בעייתי להחזקה באמונות שליליות ומעוולות כלפי קבוצות הנתפסות כחולקות מהות בסיסית בעלת נטיה לפעילות או לתכונה כלשהי. אלו מתפתחים לאורך השנים לאפליה שביכולתה לקבל צורות שונות ומגוונות, תוך שהם מופצים ומהודדים על-ידי מוסדות וגופים בעלי אינטרסים המנצלים לא פעם את הסטטיסטיקה כדי להצדיק טעמים מעוולים ולחזקם. גם אם נראה שההטיה הכרחית להתנהלותנו בעולם ושהסטטיסטיקה מסוגלת לעדן אותה

ולהעניק לה פסאדה מדעית, אל לנו לקבלה בזרועות פתוחות.
עלינו לגשת בצניעות לכל סטריאוטיפ או פרט מידע סטטיסטי
שנקרה בדרכנו ולהבין כי השימוש בהם דורש מאיתנו אחריות
עצומה, שכן ביכולתנו רק לקוות שקורותיהם אינם בעול ושלא
יתפתחו לעוולה גדולה עוד יותר.

Arrow, K. (1971). *Some Models of Racial Discrimination in the Labor Market*. RAND Corporation.

Basu, R. (2019). The Wrongs of Racist Beliefs. *Philosophical Studies*, 176, 2497-2515.

Becker, G. S. (1957). *The Economics of Discrimination*. The University of Chicago Press.

Johnson, G. M. (2020). The Structure of Bias. *Mind*, 129, 1193-1236.

Phelps, E. S. (1972). The Statistical Theory of Racism and Sexism. *The American Economic Review*, 62 (4), 659-661.

סארטר, ז' (1978). **הרהורים בשאלה היהודית** (מ' ברינקר, תרגום). ספרית פועלים.

אני לא שיקול מוסרי: המתח בין תועלתנות למוסר זולתני

אביה שרון
סטודנט שנה ג' באוניברסיטה העברית

תועלתנות היא תיאוריה מוסרית הגוזרת את המשקל המוסרי של פעולה מהשפעת תוצאות הפעולה על סך התועלת בעולם. עם זאת, תועלתנות לא מבחינה בין תועלות על בסיס נמעניהן ובכך מובילה לתוצאה אבסורדית: פעולות עצמיות (פעולות המשפיעות רק על הפועל) המביאות להגדלת תועלת הפועל, זניחות ככל שיהיו, הן בעלות ערך מוסרי. הקושי בתוצאה זו נובע מהתפיסה הרווחת שמוסר הוא בעיקרו זולתני ונוגע לדרך שבה החלטותינו ופעולותינו משפיעות על הזולת. קיימות שלוש אלטרנטיבות לפתרון בעיה זו: וויתור על הגבלת התיאוריה התועלתנית לפעולות זולתניות; קבלת דרישה מטא-תועלתנית להגבלת תחום השיפוט המוסרי לתועלות של אחרים; נטישה של תיאורית התועלתנות. בכל שלושת האלטרנטיבות, ההצדקה לתועלתנות נפגעת באופן מהותי.

(1) מבוא

במאמר זה אציג בעיה בתועלתנות שעד כה לא זכתה להתייחסות בספרות. אדגים כיצד הניטרליות בין תועלות של תועלתנות קלאסית מביאה בהכרח למסקנה הסותרת את האינטואיציות שלנו: פעולות שמשפיעות רק על הפועל הן מושא לטעם מוסרי לפעולה. תחילה, אסביר מה מאפיין תועלתנות כתיאוריה

מוסרית. לאחר מכן אציג את המסקנה האבסורדית הנובעת מתועלתנות באמצעות מספר דוגמאות. אחר כך אדגים את הטבע הזולתני של תחום המוסר ואמשיך בסקירת עמדותיהם של מיל ונרבסון - שני התועלתנים שהיו קרובים לעסוק בנושא והבחינו בין השפעה עצמית להשפעה זולתנית. לבסוף, אסביר מדוע לא ניתן ליישב בין תועלתנות לטבע הזולתני של תחום המוסר.

תועלתנות היא תיאוריה מוסרית הגוזרת את המשקל המוסרי של פעולה מהתוצאות שלה. באופן ספציפי יותר, תועלתנים מאמינים שהתוצאות הרלוונטיות לקביעת המוסריות של פעולה הן ההשפעות שלה על סך התועלת בעולם (Sinnott-Armstrong, 2019). תועלת, לפי תועלתנים, היא ריכוז כל ה-"טוב" הנורמטיבי בעולם. תחת קטגוריית-על אחת. בהתאם לכך, כדי שפעולה תהיה מוסרית עליה לכל הפחות להעלות את רמת התועלת בעולם או, באופן מחמיר יותר, למקסם את התועלת בעולם בהשוואה לכל הפעולות האפשריות באותה סיטואציה.

(2) בעיית התועלת בפעולה עצמית

ישנן בעיות רבות בתועלתנות קלאסית שכזו (למשל, תועלות הנובעות מרציות סדיסטיות; ראו Woodard, 2019). במאמר זה אציג בעיה נוספת בתיאוריה שלא זכתה עד כה להתייחסות בספרות. לצורך כך, אתחיל בדוגמה קצרה. אתם יושבים במסעדה בסוף ארוחה ומתלבטים בין עוגת שוקולד לעוגת גבינה בתור קינוח. אתם יודעים כי אכילת עוגת שוקולד מהנה יותר עבורכם מאכילת עוגת גבינה, לכן אתם מזמינים עוגת שוקולד. במונחים תועלתניים, הזמנתם את הקינוח שיסב לכם הכי הרבה תועלת. לפי תועלתנות, לא רק שבחירתכם לגיטימית מבחינה מוסרית; מכיוון שעוגת השוקולד תסב לכם יותר תועלת מאשר עוגת הגבינה, יש לכם

לכל הפחות טעם מוסרי לבחור בעוגת השוקולד על פני עוגת הגבינה אם לא אף חובה מוסרית לפעול כך. אך איך ייתכן שהבחירה בין עוגות היא החלטה מוסרית? קושי זה הוא לב הבעיה שברצוני לדון בה במאמר: הסתירה בין האינטואיציה שפעולות כמו הבחירה בין העוגות אינן בחירות מוסריות לבין תועלתנות.

הסיבה שאין טעם מוסרי במקרה בחירת העוגות היא שזו פעולה עצמית, כלומר פעולה שמשפיעה רק על הסוכן המוסרי (moral agent) עצמו ולא על סביבתו. תארו לכם מקרה מקביל לבחירה בין העוגות בו אתם מזמינים קינוח לא רק לעצמכם אלא גם לחברכם לארוחה שיתחלק אתכם באכילתו. בנוסף, הפעם אתם יודעים שבעוד שלכם יש העדפה לעוגת שוקולד לחברכם יש העדפה לעוגת גבינה. סביר שהפעם ניתן להקנות טעם מוסרי לבחירה בעוגת הגבינה על פני עוגת השוקולד. כלומר, לאותה פעולה של הזמנת קינוח יש משקל מוסרי כשהיא זולתנית - בעלת השפעות על אנשים מלבד הסוכן המוסרי עצמו.

הקושי אף בולט במקרים חמורים יותר. תארו לכם מצב בו אתם רואים ניסיון רצח מתרחש מולכם. נראה לי מובן מאליו לא רק לטעון שעצירת ניסיון הרצח היא מושא של טעם מוסרי מובהק לפעולה אלא גם שבראיית הניסיון חלה עליכם חובה מוסרית למנוע אותו. רצח או תקיפה הם עוול מוסרי וחלה עלינו חובה למנוע עוולות מוסריים כאשר אנו מסוגלים לכך. במונחים תועלתניים אנו מונעים סבל ולכן מונעים ירידה בתועלת.

נשווה את דוגמת ניסיון הרצח למקרה דומה בו הבחירה לא מתייחסת למניעת עוול לאדם אחר אלא לעצמנו. תארו לכם שאתם קורבן התקיפה, כלומר מישהו מנסה לרצוח אתכם. הפעם הרבה פחות ברור שמניעת התקיפה היא מושא של טעם מוסרי לפעולה.

זאת למרות שגם במקרה זה ברור לחלוטין שפעולת מניעת התקיפה מונעת את אותה פגיעה בתועלת שמנענו במקרה הראשון. אין בכך כדי לטעון שאין על אדם להגן על עצמו, יש לו טעמים רבים לעשות זאת שאינם שיקולים מוסריים, אך מהשוואת המקרים עולה הבדל ברור: בראשון עצירת התקיפה היא מושא לטעם מוסרי לפעולה בניגוד לשני בו היא מוצדקת אך היא לא בעלת אספקט נורמטיבי מובהק.¹

ניתן גם לערוך השוואה מקבילה בין מקרים של יצירת תועלת. תארו לכם שאתם שמים 100 ש"ח בחסכון עבור אדם נזקק. נראה מובן מאליו שעשיתם פעולה מוסרית הנובעת מטעמים מוסריים - תרמתם מכספכם לאדם אחר, הכסף שהשקעתם יצבור ריביות וייצר אצלו תועלת בעת משיכתו. לעומת זאת, האם השקעה דומה של 100 ש"ח בקופת חסכון עבור עצמכם היא גם מושא של טעם מוסרי לפעולה? נראה שאבסורד לטעון כך. אם זה המצב, אזי התנהלות כלכלית לא נכונה היא בגדר עוול מוסרי וחלה על כולם חובה מוסרית די מחמירה להשקיע את כספיהם בצורה המיטבית.

מההשוואות הללו עולה כי לאותה פעולה יכול להיות משקל מוסרי כשהיא מופנית כלפי האחר, אולם כאשר היא מופנית כלפי הסוכן, אין לה משקל שכזה. כך, מהשוואת מקרי ניסיונות הרצח עולה כי מניעת פגיעה בתועלת של אדם אחר היא חובה מוסרית בניגוד למניעת פגיעה בתועלת של עצמנו. באופן דומה, מהשוואת מקרי החיסכון עולה כי יצירת תועלת בעבור אדם אחר היא מושא לטעם מוסרי לפעולה בניגוד ליצירת תועלת עבור עצמנו. כלומר, פעולות

¹ גם לו יש להגנה עצמית ערך נורמטיבי מובהק נראה לי ברור מאליו שהוא פחות משמעותי מאשר במקרה של הגנה על הזולת.

המופנות כלפי הזולת מקבלות משקל מוסרי בעוד שאותן פעולות, כאשר הן מופנות כלפי מבצע הפעולה, לא מקבלות משקל מוסרי.

(3) מוסר כתחום זולתני

הקניית ממד מוסרי לפעולה עצמית סותר את הצורה שבה אנחנו כחברה מבינים את תחום המוסר. האינטואיציה הרווחת היא שמוסר הוא זולתני באופן טבעי. סוגיות מוסריות נוגעות ביחסים בין אנשים והדרך שבה החלטותינו ופעולותינו משפיעות על הזולת. תפישה זו אודות המוסר היא כה בסיסית שהיא מתבטאת בהרבה הגדרות של המושג "מוסר" וברוב התיאוריות המוסריות.² כפי שאראה, תיאוריות מוסריות קונטרקטואליסטיות, דאונטולוגיות, מוסר מבוסס זכויות, מוסר של מידות טובות ואתיקה של טיפול כולן מגבילות את המוסר לתחום ההשפעה על האחר.

תיאוריות מוסריות קונטרקטואליסטיות מבססות מוסר על חוזים חברתיים בין אנשים. כפי שמתמע מכך, הן מגבילות את תחום המוסר ליחסים בין אנשיים. חוזה הוא הסכם הנכרת בין לפחות שתי ישויות, כלומר שהחובות המוסריות העולות ממנו הן בהכרח בעלות אספקט חברתי ולא רלוונטיות לתחום ההשפעה העצמית.

תיאוריות מוסר דאונטולוגי רבות מתרכזות גם הן בחובות מוסריות בין אנשים לזולת אף שמוסר דאונטולוגי לא חייב להיות זולתני באופן מבני. בדאונטולוגיה של קאנט לדוגמה, יש לאדם חובות מוסריות כלפי עצמו, אך אף קאנט מזהה שחובות שכאלו לא

² לדוגמה, ניל אוהרה הגדיר מוסר כתחום מחשבה שעוסק ביחסנו לאחר, ראו O'Hara 2018.

מובנות מאליו ומספק צידוק מורכב ומפורט לקיומן שמחייב תפיסות מטא-פיזיות (Timmermann, 2006)), הסבר שאין לו מקבילה תועלתנית.

גם תיאוריות מוסריות אחרות מבוססות על זולתנות. לפי תיאוריות מוסר מבוססות זכויות, כאשר יש לאדם זכות כלשהי זה מתבטא בחובה המוסרית של שאר החברה לא לפגוע בזכות הזו (Wenar, 2020). בצורה דומה גישות כגון אתיקה של דאגה (Ethics of Care) תופסות אחריות מוסרית כתולדה של יחסים חברתיים (Kroeger-Mappes, 1994). תיאוריות של מידות טובות גם מגבילות את תחום המוסר להשפעה של אחרים. רוב גישות אלו מקבלות חלוקה בין מעלות שהן זולתניות למעלות שהן עצמיות בדיוק מסיבה זו. גם גישות כאלו שלא מקבלות את ההבחנה הזו עושות זאת על בסיס הטענה כי מעלות עצמיות משפיעות על החברה לטובה (Hursthouse & Pettigrove, 2016; Taylor & Wolfram, 1968).

(4) תגובתם של הוגים תועלתנים לבעיית הפעולה העצמית

לעומת התיאוריות שלעיל, בתועלתנות ההתייחסות להבחנה בין פעולות עצמיות לפעולות זולתניות כמעט ולא קיימת. שני התועלתנים המרכזיים שהתייחסו להפרדה בין השפעה עצמית להשפעה על הזולת הם ג'ון סטיוארט מיל ויאן נרבסון, אך גם הם לא עסקו ישירות בבעיה שהצגתי.

התועלתן העיקרי שהתייחס להבחנה בין השפעה עצמית להשפעה זולתנית הוא מיל.³ מיל מבחין בין תחום המוסר הציבורי לתחום

³ לצורך מאמר זה תרגמתי את המונחים שמיל משתמש בהם: "Self-regarding" ו-"Other-regarding" ל-"זולתנות" ו-"עצמיות", בהתאמה, על כל הטייתיהן.

המוסר האינדיבידואלי על בסיס זה בדיוק. לפי מיל, תחום המוסר הציבורי, זה שעליו יש לחברה לגיטימציה להשליט את תפיסת עולמה באמצעות חקיקה ואכיפה, מוגבל לפעולות זולתניות ואילו פעולות עצמיות נמצאות מחוץ לתחום זה (Mill, 1859). בטקסט "על החירות" מיל מצדיק את עקרון החירות במונחים תועלתניים באמצעות מהלך לוגי ארוך שנגמר במסקנה זו. מיל מגביל את תחום השיפוט החוקי של החברה לפעולות זולתניות מכל מיני סיבות. בין השאר, הוא מצדיק זאת בטענה שאינדיבידואליות (הכרוכה בחירות בפעולות עצמיות) היא ערך קריטי עבור המטרה התועלתנית - מקסום התועלת.

הבחנתו של מיל מעניינת וחשובה אך בניגוד למה שחלק ממפרשי טוענים (Ten, 1968), הוא לא טוען שתחום המוסר כולו הוא זולתני. מיל מבצע הבחנה בתוך תחום המוסר לשני תתי-תחומים, מוסר ציבורי ומוסר אינדיבידואלי, בדומה למה שבנתים עשה לפניו (Gomberg, 1986). מיל מתייחס לכך במפורש ואף טוען שיש לחברה לגיטימציה למשטר פעולות עצמיות כך שיתאמו לתפיסות המוסריות שלה דרך אמצעים חברתיים שהוא מבדיל משימוש במערכת החוק (Mill, 1859). אם אנו מקבלים את הטענה העמוקה יותר, כי מוסר הוא זולתני לחלוטין, אנו לא יכולים להסתפק בהבחנתו של מיל ועלינו לנסות ליישם את הטענה על תועלתנות.

יאן נרבסון התקרב יותר לביצוע ההבחנה הנחוצה כשהוא התייחס בקצרה לשאלה הבאה - לו אדם אוהב ריבה, האם לפי תועלתנות חלה עליו חובה מוסרית לאכול ריבה בכל הזדמנות? כפי שנרבסון כתב, לעיתים קרובות חושבים כי מתועלתנות נובע שיש לאדם חובה מוסרית לאכול את הריבה שכן ההנאה שישאב מאכילתה תעלה את רמת התועלת בעולם. אולם, במילותיו של נרבסון,

פרשנות כזו של תועלתנות היא "שטויות" (Narveson, 1967).
נרבסון מתמודד עם בעיה זו בטענה שבתועלתנות קלאסית, בדומה
לשאר התיאוריות האתיות, חובות מוסריות צריכות לנבוע
מהשפעת פעולותינו על אנשים אחרים (Narveson, 1967).

טענה זו נראית לו בסיסית ומובנת מאליה כל כך שנרבסון לא מבסס
אותה כלל על טקסטים של תועלתנים קלאסיים, כגון אלו של
בנתי'ס או מיל. אכן, טענה זו נשמעת סבירה אך היא מנוסחת
במונחי חובות מוסריות, ויש הבדל בין חובות מוסריות לטעמים
מוסריים. חובה מוסרית יוצרת הכרח לנהוג באופן מסוים (למשל
הצלת ילד טובע). טעם מוסרי הוא מונח מחייב פחות, שכן לעיתים
ישנם טעמים שונים או אף טעמים מוסריים סותרים. במקרים
שבהם יש טעם מוסרי ללא מחויבות מוסרית ניתן לפעול בניגוד
לטעם המוסרי, אך במקרה של חובה מוסרית אין זה לגיטימי.

הטענה הבסיסית של תועלתנות היא זיהוי טוב מוסרי עם תועלת.
בהתאם לכך, תועלתנות גוזרת משקל מוסרי משיפור תועלות
ומשקל מוסרי חיובי הוא בגדר טעם מוסרי בבחירת
פעולה (Sinnott-Armstrong, 2019). לכן, בעוד שנרבסון אולי
שולל חובה מוסרית לאכול ריבה, הוא לא שולל את קיומו של טעם
מוסרי לאכול ריבה ולכן לא פותר את הבעיה העמוקה יותר. על
מנת לפתור את הבעיה באמת, עלינו ליישם הבחנה בין פעולות
עצמיות זולתניות בצורה שרלוונטית לטעמים לפעולה. את זה
ניתן לבצע בשתי דרכים סבירות: ניתן לבצע הבחנה על בסיס טיב
הפעולה או על בסיס טיב נמען התועלת.

הבחנה על טיב הפעולה, אשר דומה לאבחנה שמיל מבצע בין נמען
השפעת הפעולה, לא משכנעת. שכן מה שיקבע את טיב הפעולה
כפעולה זולתנית או עצמית לא יהיה אלא טיב נמען התועלת שלה.

כלומר, ההבחנה על בסיס טיב הפעולה תהיה הבחנה על בסיס נמען תועלת הפעולה אך רק במקרים בהם נמען התועלת הוא הפועל עצמו בלבד. מגבלה זו נראית שרירותית בהיעדר הצדקה לכך שאנו מתייחסים לתועלת של הפועל במקרים מסוימים ובאחרים לא.

הבחנה על בסיס נמען התועלת מן הפעולה מתקבל על הדעת הרבה יותר בקלות. מכיוון שמוסר הוא זולתני באופן אינהרנטי התועלת שאליה צריך להתייחס היא זו של הזולת. כלומר, לא צריך להתייחס להשפעת הפעולה על עצמי במקרי פעולה עצמית כשיקול מוסרי. המשך טבעי של טענה זו הוא שאין להתייחס לתועלת של עצמנו כשיקול מוסרי גם במקרים של פעולות זולתניות. זאת מכיוון שאין סיבה שהוספת אדם אחר לסיטואציה יגרום לאותה תועלת להיות שיקול מוסרי אם היא לא שיקול מוסרי באופן עצמאי. כלומר, על מנת שתועלתנות תהיה זולתנית בהתאם לדרישותינו מתיאוריות מוסריות, שקלול התועלות חייב להתעלם מהתועלת של הסוכן המוסרי עצמו באופן קטגורי.

המסקנה הנובעת מבחינת ההבחנות שהוצגו היא בעיה חמורה עבור תועלתנות שכן לא ניתן להצדיק אותה במושגים תועלתניים. הכוח ההסברי של תועלתנות טמון בפשטות התיאוריה - הטוב בעולם הוא תועלת, לכן הוספה נטו של תועלת רצויה תמיד ויש לשאוף למקסום תועלת אוניברסלית. בבעיות אחרות שהצגתי בתחילת המאמר ניתן אולי להסביר פתרונות במושגים תועלתניים. לדוגמה, במקרה של תועלת סדיסטית ניתן לטעון כי צריך לבצע הבחנות בין סוגים של תועלות או שתועלת שנובעת מרציות סדיסטיות היא רעה באיזושהי צורה. אולם, זה הרבה יותר בעייתי להצדיק הבחנה בין נמעני תועלת במונחים כאלו. כל עוד יש יותר "טוב" בעולם, איך ניתן להצדיק התעלמות ממנו בשקלול ה-

"טוב"? מעבר לכך איך זה הגיוני שעליי להתעלם מה-"טוב"
הספציפי הזה בשקלול שלי אך על אחרים להתייחס אליו בשקלול
שלהם?

בהיעדר הצדקה להבחנה בין תועלות על בסיס נמעניהן, אני רואה
שלוש אלטרנטיבות לפתרון הבעיה. ראשית, ניתן לוותר על
הדרישה כי תועלתנות תוגבל לפעולות זולתניות, דבר שמוביל
לקבלת הטענה שבמקרי פעולות עצמיות יש לפעולה משקל מוסרי.
לדעתי, ויתור כזה מקשה על תועלתנות להיות תיאוריה מוסרית
משכנעת, שכן מוסר הוא זולתני בהיעדר הצדקה להכלתו על
פעולות עצמיות. שנית, ניתן לקבל דרישה מטא-תועלתנית להגביל
את תחום השיפוט המוסרי לתועלותיהם של אחרים ללא הצדקה
במונחי תועלת. זו קבלה של עקרון מוסרי שקודם לשקלול תועלות
בצורה מקבילה לקבלת מגבלה דאונטולוגית על תועלתנות. כלומר,
זה ויתור על המשוואה: "תועלת = טוב" וויתור על תועלתנות
כתיאוריה תוצאתנית גרידא. לבסוף, ניתן לזנוח תועלתנות
כתיאוריה מוסרית ולפנות הלאה לתיאוריות מוסריות אחרות.
בכל שלושת המקרים, ההצדקה לתועלתנות נפגעת באופן מהותי.

סיכום

לסיכום, ישנה סתירה מהותית בין הניטרליות בין נמעני תועלות,
שהיא חלק אינטגרלי מתועלתנות, לבין האינטואיציה שלנו
במקרים של השפעה עצמית. לפי תועלתנות, אנו מחויבים
לניטרליות בין נמעני תועלת. מחויבות זו לא אופיינית לתחום
המוסר באופן כללי והיא נובעת מהמשוואה העומדת בלב
תועלתנות שכל תועלת היא בהכרח רצויה נורמטיבית. מקרי
השפעה עצמית מראים לנו שיש לקבל הבחנה בין נמעני תועלת תחת
תנאים מסוימים, אחרת הניטרליות בין נמעני תועלת תביא אותנו

לאבסורד שבו פעולה פשוטה כמו בחירה בעוגה לקינוח מתאפיינת
במשקל מוסרי והיא מושא לטעם מוסרי. סתירה זו לא ניתנת
ליישוב במונחים תועלתניים ולכן מהווה בעיה חמורה עבור
תועלתנות.

Hursthouse, R., & Pettigrove, G. (2016, December 8). Virtue Ethics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved October 8, 2022, from <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-virtue/>

Kroeger-Mappes, J. (1994). The Ethic of Care vis-à-vis the Ethic of Rights: A Problem for Contemporary Moral Theory. *Hypatia*, 9(3), p. 110.

Mill, J. S. (1859). *On Liberty*. Ontario: Batoch Books, 2001.

Narveson, J. (1967). Utilitarianism and New Generations. *Mind*, 76(301), p. 63.

O'Hara, Neil (2018). *Moral Certainty and the Foundations of Morality*. Springer Verlag. p. 53.

Sinnott-Armstrong, W. (2019, June 3). Consequentialism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved October 8, 2022, from <https://plato.stanford.edu/entries/consequentialism/>

Taylor, G., & Wolfram, S. (1968). The Self-Regarding and Other-Regarding Virtues. *The Philosophical Quarterly*, 18(72), p. 238–248.

Ten, C. L. (1968). Mill on Self-regarding Actions. *Philosophy*, 43(163), p. 33.

Timmermann, J. (2006). Kantian Duties to the Self, Explained and Defended. *Philosophy*, (317)81p. 508–515 .

Wenar, L. (2020, February 24). Rights. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved October 8, 2022, from <https://plato.stanford.edu/entries/rights/>

Woodard, C. 'Six Objections'. *Taking Utilitarianism Seriously* . Oxford, 2019.

ראיון | דמוקרטיה למתקדמים: ראיון עם עו"ד לינור דויטש, מנכ"לית לובי 99

קרן קולניק
סטודנטיות שנה א' באוניברסיטה העברית

פאני ליובין
סטודנטיות שנה ג' באוניברסיטה העברית

עו"ד לינור דויטש הינה יועצת משפטית, מומחית לרגולציה וייעוץ פוליטי ומנכ"לית לובי 99 מאז 2018. בוגרת תואר ראשון במשפטים ומדע המדינה ותואר שני במגדר מאוניברסיטת תל אביב. לפני שחברה להקמת הלובי כיהנה כסמנכ"ל רגולציה ויועמ"ש בהתאחדות האיכרים בישראל ועבדה כעוזרת פרלמנטרית ויועצת פוליטית בכנסת. נבחרה לרשימת "100 המשפיעים של דה-מרקר" בשנים 2017, 2018, 2019, 2020; ול"אבירת איכות השלטון" לשנת 2019.

תופעת השדלנות בישראל נבחנת בביקורתיות לאור הקמתם של גופי שדלנות חדשים המכנים עצמם גופי "לובי ציבורי". הארגון הראשון שטבע את המונח "לובי ציבורי" הוא לובי 99, מיזם חברתי-כלכלי ללא מטרת רווח. מאז הקמתו בשנת 2015, מקדם את האינטרס הציבורי נגד השפעת הלוביסטים המסחריים באמירה כי "בעלי ההון" של לובי 99 הם הציבור הרחב. במימון המונים מלא של כ-10,000 חברים, תקציב הלובי עומד על מחזור חודשי של כ-360,000 ש. הלובי פועל לחקיקה המקדמת שקיפות, הפרדת הון-

שלטון, הגדלת חלקו של הציבור במשאבי הטבע, מאבק
במונופולים בתחום הייבוא ורבים אחרים.

פעילותיו של המיזם על מגוון תחומיו מעוררות דיון על מהות
הלוביזם הציבורי, ומהווה מקרה בוחן ייחודי לגבולות השדלנות
הפוליטית. לחקירת תופעת הלובי הציבורי פגשנו את מנכ"לית
לובי 99 והלוביסטית הציבורית הראשונה, עו"ד לינור דויטש,
לשיחה מרתקת.

**ראשית, כמנכ"לית הלובי את מציגה אותו כדמוקרטיה חדשה,
כפיצור חדש של הדמוקרטיה. האם לדעתך זה הכיוון שבו צריכות
להמשיך ולהתפתח הדמוקרטיות המערביות של תקופתנו? למה את
חושבת שדווקא אצלנו הוקם לובי ציבורי ובמדינות אחרות לא?**

זה לגמרי הדור הבא של הדמוקרטיה. הלובי מאפשר מעורבות
פוליטית פעילה, טכנולוגית ופשוטה של ציבור האזרחים מרחוק.
חברי וחברות הלובי שלנו לא רק מצביעים בבחירות, אלא מכריעים
על ההתנהלות היום-יומית של הלובי, החל מבחירת הנושאים בהם
נעסוק והמשך בקבלת החלטות אסטרטגיות.

אני מרגישה שבקרב אנשים קיים רצון עז להרגיש שהם משפיעים
יותר. התחושה היא שפעם בכמה זמן מצביעים בקלפי, אך הרבה
מאוד פעמים הפוליטיקאים לא מקיימים את ההבטחות שלשמן
הם נבחרו. אבל, חשוב להבהיר שאנחנו דמוקרטיה מוגבלת. מתוך
ההצעות לנושאים לעיסוק שמעלים חברי הלובי, אנחנו מפעילים
שיקול דעת מקצועי ומעלים להצבעה רק נושאים שהם באמת
הולמים במלואם, כלומר כאלו שעומדים בקריטריונים שאנו
כאנשי מקצוע שמבינים בתחום קובעים. לפעמים זה יכול להרגיז
אנשים, כי מתוך מאות נושאים שמתקבלים, אנחנו מעלים בסופו

של דבר רק ארבעה, חמישה נושאים להצבעה. לכן אנחנו מקפידים להשיב אישית לכל אחד למה הנושא שלו עלה או לא עלה להצבעה.

אחת הסיבות להצלחת הלובי היא שאנחנו פועלות ב"תנועת מלקחיים": במקביל לעבודתנו מול גורמי השלטון אנחנו בקשר ישיר עם הציבור, ולא רק דרך רשתות חברתיות. אנחנו מגיעות לחוגי בית ופוגשות את הציבור, מה שעוזר לנו לתרגם את רצונו למאקרו מדיניות. שיטה זו מוכיחה את עצמה, והרבה מההצלחות שלנו הגיעו מבעיות שעלו מהשטח. דוגמה למקרה כזה היא סוגיית דמי הניהול לפנסיונרים בקרנות הפנסיה. חבר לובי שיצא לפנסיה פנה וסיפר שדמי הניהול שלו עלו מ-0.1% מהצבירה ל-0.5%, ואין לו אפשרות לעבור למסלול או לגוף פנסיה אחרים. רוב האנשים לא יודעים את זה מראש והם בהלם כשהם מגלים שמסלול הפנסיה שלהם השתנה, וזה מצב שהוא מופרך, אבל בדקנו וגילינו שזה אכן המצב. לאחר יותר משנתיים של עבודה מול רשות שוק ההון, הצלחנו להוריד את תקרת דמי הניהול ל-0.3%. המשמעות היא 1,200 ש"ח בשנה לכל פנסיונרית ופנסיונר. כשרק התוודענו לנושא לראשונה, נאמר לנו שאין לנו סיכוי לגעת בזה. שמדובר בשכבת השומן של חברות הפנסיה. יצאנו למלחמה מאוד עיקשת ואינטנסיבית והנה, הצלחנו להביא לשינוי ולחסוך לציבור מיליארדים.

המאפיינים הייחודיים של ישראל יחד עם רוח היזמות של אותה תקופה היו אלו שהביאו לצמיחה של הלובי דווקא אצלנו. התקופה שאחרי המחאה החברתית הייתה קרקע פורייה לרעיון שהגה יאיא פינק, והלובי מילא איזשהו ואקום פוליטי וחברתי שהיה אז. אבל, גם הרעיון הכי טוב בעולם לא יתרומם אם הוא לא יהיה מבוצע כמו שצריך, והיה לנו שילוב של יכולת, הזדמנות ומזל. לישראל יש גם

יתרון לגודל - כמדינה קטנה, קל לנו יותר להגיע אל האזרח בקצה. קיבלנו למשל מספר פניות ממוסדות אקדמיים בארה"ב, ביניהם אוניברסיטת שיקגו, בנוגע ללמידה על המודל שלנו ולניסיון לפתח אותו שם. אבל בארה"ב מורכב יותר להקים לובי ציבורי, לא רק בגלל הגודל של האוכלוסייה, אלא גם בגלל החלוקה לדמוקרטים ולרפובליקנים שמקטלגת ומשייכת כל רעיון לצד פוליטי. בניגוד לעולם, בישראל יש חלוקה קצת אחרת בין ימין לשמאל שיותר קשורה למצב הביטחוני ופחות קשורה לאלמנטים כלכליים, מה שמאפשר שיתופי פעולה חוצי קשת פוליטית.

ב-2019 הוקם לובי ציבורי נוסף במטרה זהה, לייצר את הציבור הרחב על בסיס שיטת מימון המונים. כשיש שני ארגונים ציבוריים המייצגים עקרונות שונים, שלעתים סותרים האחד את השני, נשאלת השאלה האם יש אינטרס ציבורי ברור הנמצא בקונצנזוס רחב?

אנחנו רואים לעינינו אינטרס ציבורי מובהק. ישנם נושאים בהם ניתן לזהות באופן ברור מה האינטרס הציבורי אל מול האינטרס של התאגידים, כמו כספי פנסיה שנמצאים בסכנה או תמלוגים ממשאבי טבע שלא משולמים, כמו בים המלח או הגז. לצערי הגענו למצב עצוב, בו הכל פוליטי. בכל נקיטת עמדה שואלים אותך האם אתה קפיטליסט או סוציאליסט? אנחנו מאמינים שהחלוקה הזאת היא של פעם. אנחנו מוכנים כל מקרה לגופו לשאול מה ייטיב פה עם הציבור הרחב והאזרח הקטן? האם מבחינה כלכלית הפתרון טוב שיגיע מארגז הכלים הימני קפיטליסטי או מארגז הכלים השמאלי סוציאליסטי? לצורך העניין, אנחנו מובילים בכנסת את נושא הרפורמה בייבוא. רפורמה שנלחמת במכון התקנים בנושא של תקנים ייחודיים- לכאורה נקיטת עמדה ימנית. מצד שני, אנחנו

מובילים מאבק לתשלום תמלוגים על משאבי טבע כמו גז, בטענה שהם גובים יותר מידי כסף והציבור הוא זה שנדפק, צעד המבטא גישה שמאלית. אנחנו לא מקוטלגים לימין ושמאל ולא משחקים לפי הכללים האלה, מה שעובדתית מאפשר לנו לעבוד עם ח"כים ופוליטיקאים מרחבי הקשת הפוליטית. המאבק שלנו למיסוי משקאות קלים למשל הפך לפוליטי לצערי. בעיני זה אבסורד.

אני יכולה לומר שקשה מאוד להיות רוחבית רק על נושאים שכולם מסכימים, כי גם על נושאים שנראים לנו מובהקים בהסכמה עליהם מסתברים שלא. אני תמיד אומרת שאם אתה מסכים על 70% מהדברים שאנחנו מקדמים זה מספיק טוב כדי שתתמוך בנו. מבחינתי אם אנחנו מצליחים להגיע לקונצנזוס כזה, זה מספיק טוב.

העובדה שקיים לובי ציבורי אחד נותן לו כוח ריכוזי מסוים. האם מיטבי בעיניך שיקומו ויפעלו מול נבחרי הציבור כמה לוביים ציבוריים?

אנחנו מתעסקים בנושאים מורכבים מקצועית שמעולם לא היו ארגונים חברתיים שעסקו בנושאים כמו פיננסיים ושוק ההון. נדרשים אנשי מקצוע מומחים ברמה מאוד גבוהה כדי לעסוק בנושאים האלה. אנשים שלא באים לעבוד במשכורות של מגזר שלישי. בזכות ניהול מקצועי נכון הבאנו את המיטב האנשים לבוא לעבוד בלובי הציבורי, ועל כך אני מאוד גאה. הציבור תומך בנו מה ונותן לנו כוח פעולה מדהים שלא היה מעולם.

אין לי הנאה מלהיות מונופול בתחומנו. זו עבודה קשה לשמר כמות של חברי לובי שהיא אנשים שמקבלים כל חודש קבלה ושואלים עצמם "מה הלובי עשה עבורי החודש שמצדיק את הסכום שהוא

קיבל ממני?" ישראלים הם לא עם שרגיל בתרומות, בטח לא בהוראת קבע, בשבע השנים האחרונות אנחנו עושים חינוך ציבור משמעותי. בהשוואה לארה"ב, שם אנשים רגילים לתרום באופן קבוע, אצלנו זה פשוט לא. את צריכה לגרום לאנשים להבין מה יוצא להם מזה. יש המון כסף שחסכנו לציבור, אבל אדם יכול לחשוב שיהנה מהפירות גם אם לא יצטרף כחבר לובי.

שלא באשמתם, ישראלים חרדים פחד מוות מהוראות קבע. כולם מעדיפים חד פעמי. במובן הזה הישראלים הם רווקים תל אביביים שלחוצים ממחויבות. אני קוראת לזה "טראומת הוט", כמטאפורה. כמי שלקח לה שמונה חודשים להתנתק מהוט אני מאוד מבינה את זה. לכן אני מהיום הראשון שלנו מבטיחה שאם אתם רוצים להתנתק אתם שולחים מייל ותוך יום יומיים אתם מנותקים.

הרבה מהפעילות ומהשיח שלכן הן מול רשות התחרות, שמרבה לטעון שישראל היא כלכלת אי ומשק קטן מדי מכדי לקיים יתרונות לגודל. נובע מכך שיוקר המחיה נכון לעכשיו הוא גזירת גורל ואי אפשר לצפות שמדד המחירים בישראל ישתווה לאירופה ולארצות הברית. בתור לוביסטית שמקדמת את המאבק ביוקר המחיה באופן שגרתי, כיצד את מתמודדת עם הטענות הללו?

זה נכון שיש גורמים שמייקרים את החיים, כדוגמת כשרות שתלויה באופי הדתי של הציבור הישראלי. עם זאת, זה לא מצדיק את גודל הפערים בין המחירים. על פי דו"ח מבקר המדינה, ישראל יקרה ב-37%-50 ממדינות ה-OECD. יוקר המחיה פה הוא תוצר של מדיניות כושלת ורופסת של שלושים השנים האחרונות, ובפרט של התנהלות רשות התחרות שאישרה מיזוגים בין חברות על ימין ועל שמאל.

הפכנו לשוק מגה מונופוליסטי שמורכב מחמש חברות ענק, כאשר כל הרכישות של החברות אושרו על ידי רשות התחרות. תנובה מחזיקה את סנפרוסט, מאמא עוף, הרדוף, אוליביה, עמק, פיראוס ואדום אדום.

בשבועות האחרונים סיכמנו לעת עתה את העימות שלנו עם רשות התחרות בבית המשפט, שהיה אירוע חסר תקדים, שכן עצם העימות העביר מסר חשוב וחד משמעי לרשות התחרות, לחברות הגדולות ולציבור, כל אחת והצד בו היא נמצאת במפה. לרשות התחרות כגוף רגולטורי משמעות כבירה למשק הישראלי, שכן היא מאשרת עסקאות מיזוג ורכישות של חברות. לפני שלוש וחצי שנים תשובה ונובל אנרג'י שלהם מונופול על הגז רכשו את צינור EMG, צינור הגז היחיד שמחבר בין ישראל למצרים. מאז 2011 זרם גז בצינור הזה ויבא גז ממצרים במחירים זולים שיכלו להתחרות במונופול הגז. מסיבות שונות הצינור לא פעיל בשנים האחרונות, אבל זה לא אומר שהוא לא יוכל להיות פעיל בהמשך. הצינור הזה הוא הגורם היחיד שיכל להתחרות במונופול הגז של נובל אנרג'י. במדינה מתוקנת לא היו נותנים לספק לרכוש את הגורם היחיד שיכול להתחרות בו. כשתשובה הגיש בקשה לרשות התחרות לקנות את הצינור הזה, הלובי עבד מול רשות התחרות והממונה אז, מיכל הלפרין, כדי לעצור את העסקה ולמנוע את הרכישה. רשות התחרות יכלה לסרב בשל חשש לאיום על התחרות. אבל היא בחרה לאשר את העסקה.

חשוב לדבר על רשות התחרות. מופעלים עליה הרבה לחצים מבעלי האינטרסים, שכן נציגיהם נוכחים לא רק במסדרונות הכנסת אלא גם במשרדי הממשלה, ושם המעקב אחר פעילותם רופף עד לא קיים. בין אם זה כתבות בעיתונים שדואגים שיהיו, בין אם זה

פגישות הרגולטורים עם הנציגים המשפטיים של התאגידים שהם כמובן מהטובים שיש. אלו דואגים להציג את ההתערבות הפוטנציאלית של הרשות באופן מאיים - בלימה של עסקת ענק, פגיעה בשוק החופשי ובמגזר העסקי, התערבות רגולטורית מיותרת ופגיעה במהלך העסקים הרגיל.

כל הטענות האלו הן חלק מסיפור גדול יותר לפיו התערבות של הרגולטור, שבמהותה היא מפגן של עודף רגולציה, לא יאפשרו לנהל בצורה יעילה את העסקים במדינה. האמרות האלו מראות בלבול בין בירוקרטיה לרגולציה. עודף בירוקרטיה זה דבר שלילי, אבל בירוקרטיה לא שוות ערך לרגולציה. חייבים רגולציה כדי לשמור על השוק החופשי, שבתחומים רבים הוא חופשי רק לכאורה. לדוגמה בתחום הגז, אין דרך לקיים שוק חופשי בתחום שאין בו אלמנטים של תחרות. על שוק משאבי הטבע לא יכולים לחול במלואם אלמנטים של תחרות. בסוף, מדובר על גישה שהיא מבחירה - כמה שפחות התערבות, ובייחוד כמה שפחות התערבות בשוק החופשי. הרוחות הניאו-ליברליות שהגיעו אלינו מארצות הברית מובילות קו שאינו מיטיב עם הציבור הרחב, אלא מיטיב עם האלפיון העליון.

כחלק מסאגת צינור הגז, בעקבות העבודה שלנו הרשות הכניסה תנאים לעסקת הרכישה, אבל תנאים שלא מונעים את הפגיעה בתחרות. האופציה החוקית היחידה שהייתה לנו הייתה לערער על ההחלטה בבית הדין להגבלים תוך שלושים יום. זה היה אירוע תקדימי עבור הלובי - אף ארגון חברתי לא עשה זאת לפני משום שיש חסמים, תנאים שצריך לעמוד בהם בכדי להגיש ערעור. בנוסף לכך, התמודדנו עם חסם כלכלי גבוה. תביעה כזאת דורשת חוות דעת כלכלית שעלותה 100,000-150,000 ש"ח, מה שלא כולל ייצוג

משפטי ייחודי על ידי מומחה להגבלים. פנינו להרבה מומחים שסירבו לעבוד איתנו בגלל שלכולם ברור שלא היה שווה להם באופן חד פעמי לצאת נגד מונופול הגז. עו"ד דרור שטרום, ממונה על ההגבלים העסקיים לשעבר, וד"ר שלומי פריזט, הכלכלן של רשות התחרות, הסכימו לעזור לנו במחיר סמלי, אבל גם הוא מחיר שעמותה לא יכולה לעמוד בו. פתחנו בקמפיין גיוס המונים שבמסגרתו היינו צריכות לגייס מאתיים חמישים אלף שקלים תוך חודש. הציבור לא רק נענה, ואפילו עברנו את היעד. מבחינתנו זה היה סימן לכמה שהציבור בעצמו מתוסכל מהמצב בו פעם אחרי פעם הרגולטור מקבל החלטה שאינה לטובתו. גם אנשים שלא בקיאים בהגבלים עסקיים הבינו שיש משהו מאוד פסול ברכישה הזאת.

ההליך מול מונופול הגז נמשך שלוש וחצי שנים, שכן הוא מצויד בעורכי הדין מהמשרדים הכי טובים בתחום ומשלם להם שכר שעתי, אפשר להמציא אינסוף גרירות משפטיות ולמרוח את כל התהליך. לבסוף התקבל פסק דין שמבחינתנו הוא נצחון - המיזוג לא בוטל, כי כמובן מי יבטל מיזוג אחרי שלוש וחצי שנים, אבל שינו את שלושת התנאים של העסקה כך שהם לא יפגעו בתחרות.

בפוסטים של לובי 99 קריאה נפוצה להצטרפות אומרת "עזרו לנו להראות שהציבור לא מטומטם". איך הציבור יכול להיות חכם יותר?

התנהלות נבונה יותר של הציבור מול השוק תלויה קודם כל בטיב ובכמות המידע שיש לו על הסביבה בתוכה הוא מקבל את החלטותיו. חשוב לשים לב מאיפה נצרך המידע שעל בסיסו מתקבלות ההחלטות הצרכניות שלנו. צריכה להיות השאיפה לקבל

תמונה כמה שיותר מלאה על המתרחש במשק ובכלכלה הפוליטית, ולצערנו התקשורת המיינסטרימית לא נוטה לשקף תמונה זו על כל מורכבויותיה. לכן, כדאי לשים לב מאילו ערוצים, כלי תקשורת ורשתות חברתיות נצרך המידע. לשאוף למגוון של מקורות, אך גם להתחשב בכך שלמקורות שונים יש אג'נדה שונה.

במובן הבסיסי ביותר, צריך להיות צרכנית יותר זהירה - לא ליפול למלכודת המותגים, לשים לב לכך שיש חרמות צרכנים ושניתן לקחת בהם חלק ולהתעקש עליהם. אבל בעיניי כל זה משני שכן חכמת הציבור היא כבר עניין מהותי של תפיסת עולם ותרגומה לפרקטיקה. היום עלינו מדרגה מבחינת מה שנדרש מאיתנו כציבור. כבר לא מספיק להחרים מוצרים של חברה, חשוב להיות יותר מעורבות ומעורבים.

מהמאפיינים הבולטים של תקופתנו האינדיבידואליזם: אנשים התכנסו בעצמם; כבר מגיל צעיר אנו ממוקדים בדאגה לעצמנו, בהעשרת קורות החיים ובסלילת הדרך לקריירה טובה. אך אם רוצים לשמר ולפתח בישראל חברה סולידרית שבה אכפת לאנשים זה מזו, יש צורך לצאת מהשבלול של עצמנו, ובין היתר לצאת מהאדישות שאנו שרויים בה. צריך להבין שאנחנו חלק מחברה, מאורגניזם חי, ואי אפשר להתנתק מהמקום שבו גדלנו ושמניע לנו את הקרביים. לישראלים באופן מאוד מובהק אכפת מאוד מהחברה ומהפוליטיקה. אני חושבת שכשאנשים מתנתקים הם מתנתקים לא מתוך חוסר אהבה למקום, אלא מתוך ייאוש. לכן מדובר באדישות שנובעת מייאוש ומתחושה של חוסר יכולת להשפיע. אך אני מאוד חלוקה על העמדה הזו ומתחברת לציטוט של האנתרופולוגית מרגרט מיד: "אף פעם אין לפקפק בכוחה של

קבוצה קטנה של אנשים לשנות את העולם, כי זה הדבר היחיד שאי פעם שינה". אנחנו מוכיחות את זה מדי יום בעבודה שלנו בלובי.

וזה נכון עבור כל מטרה שקרובה ללבך. יש המון עמותות וארגונים שפועלים כדי לשנות את פני המציאות הישראלית ולשפר את החיים פה, וחשוב לתמוך בהם באופן אקטיבי דרך התנדבות או תרומה. תרומה היא תמיכה אקטיבית שכן אם אנחנו לא רוצות או לא מעוניינות לעבוד למען מטרות שחשובות לנו בעצמנו, אפשר לאתר את האנשים שעוסקים בכך למחייתם ולאפשר להם להמשיך לעשות זאת דרך תמיכה כספית. זהו חלק אינהרנטי לכלכלה שלנו, סוג של שירות לציבור שאנו משלמים בשבילו בכדי שייצגו אותנו ויקדמו את האינטרסים שלנו בשטח. זה נכון שבעולם אידיאלי אמורים לעשות זאת נבחר הציבור שמקבלים את משכורתם מכספי המסים, אבל בשל עיוותים האינטרס הציבורי לא תמיד נמצא בראש מעיינם. הגישה הזאת מתיישבת עם התפיסה שהציבור חייב להיות הקול של עצמו. המדינה מוגבלת ביכולתה להשפיע על אופי החברה, ואם כבר נראה שטריו הון-שלטון-עיתון מקטב, מעמיק שסעים בין קבוצות שונות ומוביל את הדמוקרטיה למקומות מסוכנים. זה קורה בהרבה מדינות בעולם: דמוקרטיה נמצאות במשבר, רשתות חברתיות והמדיה הובילו לקיטוב, להקצנה ולאובדן אמון במערכת ואחת בשני. אבל המלחמות של ישראל זה המלחמות שלנו ואף אחד לא יעשה אותן בשבילנו. זה מאוד קריטי לסטודנטיות צעירות, לאנשים שנמצאים בתחילת דרכם ורוצים לחיות במדינה שתראה יותר טוב ותישאר דמוקרטית, כי בשביל זה צריך להילחם ולא לחשוב רק על עצמנו.

במה עוסק הלובי בימים אלו?

ברגעים אלו אנו עסוקות בלעצור את עסקת הפניקס - אבו דאבי. העסקה הזו היא סכנה ברורה וממשית לציבור הישראלי, שהפניקס מנהלת כ-370 מיליארד שקל מכספי הפנסיות שלו. יש לה אחזקות ציבוריות משמעותיות בכל החברות במשק כולל הבנקים, תשתיות כביש 6, אלביט, רפאל ועוד. המשמעות של העסקה היא מתן לישות זרה ולא דמוקרטית שליטה בחלק נכבד מהמשק הישראלי, בעוד במדינה מתקנת צריכה להיות הפרדה מלאה בין שיקולים דיפלומטיים לשיקולים פיננסיים. לא יכול להיות שהמאבטחות, המנקים, העובדות הסוציאליות והמורים יפגעו, כי לממונה שנדרש לקבל החלטות בנוגע לכסף של הציבור לא יהיה נעים לריב עם השיח באבו דאבי. כל החלטה פיננסית יהיה ביכולתה להביא למשבר דיפלומטי. מדובר על הכסף של הציבור ולא יעלה על הדעת שינהלו אותו שיקולים דיפלומטיים. צריך גם לקחת בחשבון שכל העסקה הזאת קורית בזמנים לא יציבים. אלו תנאים נוחים מדי וצירוף מקרים נוח מדי כך שהעסקה הזאת תקרה עכשיו, מתחת לרדאר.

בנוסף לעשרות נושאים נוספים, אנו מתעסקות במקביל בהפרטת הדואר ובחשיפת הדלתות המסתובבות בחברת החשמל, שם מדובר במעבר לא תקין בין חברת החשמל לגוף פרטי שהיא פיתחה. אנו מנהלות תיקים בבית משפט על פרשת העלמות המס בבנק הפועלים. תקף גם תהיה ממשלה חדשה, יעבור תקציב, ונחזור לקדם את המאבק ביוקר המחיה. חשוב לאכזר שגם פה לא מדובר בגזירת גורל.

**לסיום, בנימה יותר אישית, מה היית ממליצה לסטודנטיות
ולסטודנטים בתחילת הדרך?**

אני רואה חשיבות בניצול היתרונות והדברים שאנו טובים בהם לא רק כדי להשיא רווח, אלא גם כדי לקדם מטרות שחשובות לנו אישית. לכן חשוב להבין במה אנו טובים אך גם מה אנחנו אוהבים. לדעתי אם עושים משהו שיש לנו תשוקה אליו אך שאנו גם טובים בו, אוטומטית אנחנו נהיים עוד יותר טובים בו. הפניית המשאבים שלנו לעיסוק במה שאנו טובים בו מאפשר לנו להשתפר בו תוך עלות יחסית נמוכה עבורנו, וגם מאפשר לנו לקבל חיזוקים חיוביים מהסביבה. מדובר במכפיל כוח שמעודד אותנו להשקיע עוד יותר.

כתב העת **איתותים** היונו כתב העת הסטודנטיאלי הישראלי הראשון לפילוסופיה, לכלכלה ולמדע המדינה (פכ"מ). **איתותים** מבקש לייצר במה לכתיבה רעיונית צעירה ופורצת דרך בתחומים אלו תוך עידוד שיח מבוסס ומעמיק בקרב קהילת התכנית. בגיליון זה, מופיעים מאמרים של סטודנטים לתכנית פכ"מ באוניברסיטה העברית. מאמרים אלו נכתבו תוך שימוש בכלים האינטרדיסציפלינרים הייחודיים שנרכשו במסגרת הלימודים האקדמיים, ומתייחסים למגוון רחב של נושאים עכשוויים.

תכנית פכ"מ שואפת להצמיח מנהיגות ציבורית מצטיינת ומחקר אינטלקטואלי בין-תחומי. התכנית מציעה זווית ראייה ייחודית, המדגישה את הקשר המושגי והענייני בין פילוסופיה, לכלכלה ופוליטיקה, במטרה לטפח חשיבה אנליטית וביקורתית בקרב תלמידיה.

גיליון זה רואה אור בתמיכתם הנדיבה של חוג פכ"מ באוניברסיטה העברית, יחד עם מרכז ש"ה ברגמן לעיון פילוסופי.

www.itutim.com

האוניברסיטה העברית בירושלים
THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM

